

Міністерство освіти і науки України
Державний вищий навчальний заклад
«Донбаський державний педагогічний університет»
Факультет гуманітарної, філологічної та економічної освіти
Кафедра філософії, історії та соціально-гуманітарних дисциплін

**РОЗШИРЕНІ ІНСТРУКТИВНО-МЕТОДИЧНІ МАТЕРІАЛИ ДО
ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ І САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ
ДО НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ «ІСТОРІЯ УКРАЇНИ ТА
УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ»**

**підготовки здобувачів
першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
спеціальностей:**

А2 Дошкільна освіта, А3 Початкова освіта, А3 Початкова освіта (Мистецтво), А4.04 Математика, А4.09 Середня освіта (Інформатика), А 4.05 Середня освіта (Біологія та здоров'я людини), А4.01 Українська мова і література, А4.028 Польська мова та зарубіжна література, А4.021 Англійська мова та зарубіжна література, А4.10 Середня освіта (Технології), А4.11 Фізична культура, А5.38 Транспорт, А6 Спеціальна освіта (А6.01 Логопедія), С4 Психологія, С4 Психологія (практична психологія), D1 Облік і оподаткування, D3 Менеджмент, I7 Терапія та реабілітація (I7.01 Фізична терапія), 231 Соціальна робота (I10 Соціальна робота та консультування), 232 Соціальне забезпечення (I10 Соціальна робота та консультування), В11.41 – германські мови та літератури (переклад включно), перша – англійська

за освітньо-професійними програмами

Дошкільна освіта, Початкова освіта, Початкова освіта (Мистецтво), Математика, Середня освіта (Інформатика), Середня освіта (Біологія та здоров'я людини), Українська мова і література, Польська мова та зарубіжна література, Англійська мова та зарубіжна література, А4.10 Середня освіта (Технології), Фізична культура, Професійна освіта (Транспорт), Спеціальна освіта (Логопедія), Психологія, Практична психологія, Облік і оподаткування, Менеджмент, Терапія та реабілітація (Фізична терапія), Соціальна робота та консультування, Філологія (Германські мови та літератури (переклад включно))

Укладач:

зав. каф. ФІСГД,
д. філос. н., проф. Федь В.А.

Дніпро – 2026 р.

**Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»
(Протокол №10 від 30.04.2026 р.)**

Рецензенти:

Саяніна С.А. – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри педагогіки вищої школи ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет».

Бондаренко П.С. – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри філософії історії та соціально-гуманітарних дисциплін ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет».

Історія України та української культури. Розширені інструктивно-методичні матеріали до практичних занять та самостійної роботи : навч. посіб. / ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»; уклад. В. А. Федь. Дніпро, 2026. 63 с.

Навчальний посібник призначений для підготовки до практичних занять і самостійної роботи з курсу «Історія України та української культури». Метою навчального посібника є забезпечення якісного опрацювання кожної з тем навчального курсу та допомога в самостійній роботі. Посібник містить плани практичних занять, списки рекомендованої літератури та методичні вказівки щодо роботи над питаннями. Видання призначено для здобувачів бакалаврського рівня вищої освіти всіх спеціальностей підготовки ДДПУ.

© ДВНЗ Донбаський державний педагогічний університет

© Кафедра філософії, історії та соціально-гуманітарних дисциплін

© В.А. Федь

ЗАГАЛЬНІ ІНСТРУКЦІ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДО ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ І САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Дисципліна «Історія України та української культури» є сукупністю наук про минуле та сучасне нашого народу, історичні властивості його розвитку, географію, культурні, історичні традиції від давніх часів до сьогодення. Вивчення цього курсу сприяє формуванню у майбутніх фахівців цілісного розуміння взаємозв'язку української історії та культури, виробляє у здобувачів освіти навички комплексного підходу до закономірностей та особливостей історично-культурного прогресу в обставинах загальносвітових цивілізаційних та культурних процесів. Курс передбачає вивчення та розуміння історико-культурного досвіду української нації, звичайного стану політичних, державотворчих, соціально-економічних і культурних процесів, що здійснювалися на теренах України. Головна мета курсу – це формування уявлення про сучасний стан української державності та українського суспільства, характеристика його ціннісних орієнтирів і шляхів розвитку. Минуле історико-культурного розвитку українських земель у хронологічному порядку – це і є стрижень навчальної програми. Метою навчання є утворення у слухачів комплексного підходу до закономірностей розвитку української історії та культури, непростий шлях нашого народу до появи своєї державності; розкриття сучасних наукових напрямків, понять, методів дослідження української історії та культури в їх хронологічному порядку. Зокрема, зв'язок нашої самобутньої культури з історико-культурними процесами, що пройдені іншими народами. На цій основі відбувається виховання почуття патріотизму, національного усвідомлення, високої правової, політичної та духовної культури, що в сучасних умовах має сприяти кращій соціальній орієнтації освіченого компетентного фахівця. Для цього потрібно вирішити такі завдання:

Загальною метою практичного заняття є закріплення, узагальнення та систематизація теоретичних знань за певною темою, знову ж таки, закріплення та розширення обсягу опрацьованого фактографічного матеріалу з курсу, набуття практичних навичок та необхідних компетентностей, передбачених програмою навчальної дисципліни, розвиток здатності до критичного мислення та самостійної дослідницької роботи. Тематика практичних занять розроблена у відповідності до загальних компетентностей та спрямована на формування програмних результатів всіх спеціальностей ДДПУ. Відповідно в змісті практичних завдань передбачено опрацювання та інтерпретація конкретних подій та фактів історії й культури України контексті різних культурно-історичних епох. З метою набуття необхідних компетентностей передбачено завдання на аналіз спільних рис та відмінностей в культурно-історичному розвитку України і насамперед, її державно-політичного, соціально-економічного і культурно-мистецького розвитку.

Підготовка до практичного заняття проходить у два етапи і складається із теоретичної та практичної частин. Обидва етапи роботи є обов'язковими. Теоретична частина виконання завдання передбачає опрацювання рекомендованих до даної теми джерел та літератури, самостійне осмислення матеріалу за кожним питанням. Важливе значення на цьому етапі мають консультації викладача, водночас значною мірою вивчення матеріалу забезпечується самостійною роботою здобувачів освіти. В процесі роботи над кожним питанням здобувач освіти самостійно визначає форми фіксації необхідного матеріалу (письмове конспектування в традиційній формі або із використанням інформаційно-комунікаційних технологій, створення опорних схем різних типів, ментальних карток, голосових нотаток тощо). Основним джерелом інформації для підготовки до всіх практичних занять є лекція за відповідною темою та рекомендований до курсу підручник.

Тексти лекцій та підручник в форматі онлайн можна знайти на дистанційній платформі за покликанням [Курс: Історія України і української](#)

[культури \(Федь В.А.\) | ДДПУ](#) До кожного практичного заняття наведено список рекомендованої літератури. Всі джерела використовувати для підготовки не обов'язково, здобувач освіти самостійно визначає обсяг необхідної для виконання практичного завдання інформації. Також здобувачі можуть здійснювати самостійний пошук інформації в бібліотеках або з використанням ІКТ, проте слід пам'ятати, що інформація має бути відповідною цілям і завданням практичного заняття, об'єктивною, змістовною.

Різні питання для підготовки також передбачають практичну частину, яка містить конкретне завдання, яке слід виконати згідно наведених інструкцій. Більшість завдань передбачають інтерактивні методи виконання, тобто спільну роботу всіх здобувачів групи разом з викладачем. Певна кількість завдань передбачає створення проєктів із використанням ІКТ. Яку саме технологію обрати, залежить від технічних можливостей здобувачів та рівня володіння технологіями. Пропонується використовувати, наприклад, різноманітні презентації, створені за допомогою засобів Power Point, Prezi, Canva, Sway та багато інших; різноманітні сервіси для створення відеофайлів, додатки для створення інтерактивних карт на зразок Mapbox.

До кожної теми також передбачені завдання для самостійної роботи. Ці завдання пов'язані із загальною проблематикою теми, яка опрацьовується, розкриваючи окремі аспекти змісту теми. При цьому здобувач має повністю самостійно, спираючись на отримані в процесі роботи над темою знання та навички, виконати певний обсяг самостійної роботи. Результати самостійної роботи мають бути презентовані під час практичного заняття.

Практичні завдання передбачають обговорення результатів самостійної підготовки в групі. Метою цього є поглиблення та закріплення знань, отриманих на лекціях та під час самостійного вивчення окремих тем курсу. Обговорення відбувається у вигляді дискусії, розгорнутої бесіди, конференції, “круглого столу”, особливо якщо обговорюються проблемні питання.

Критерії оцінювання: (максимальна кількість балів за одне заняття — 3, максимальна кількість балів в семестрі — 42 (практичні) і 42 (самостійна робота):

- повнота і ґрунтовність розкриття питання;
- знання теоретичних основ проблеми, володіння практичними навичками, необхідними для виконання завдання;
- використання та критичний аналіз різноманітних джерел інформації;
- самостійність та обґрунтованість зроблених висновків.

Тема 1. Теоретичні основи курсу «Історія та культура України»

Мета вивчення: сформувати цілісне уявлення про предмет, мету та завдання навчального курсу; розкрити сутність поняття «культура» та охарактеризувати основні концептуальні підходи до вивчення історії та культури України.

План заняття:

1. Предмет і завдання курсу.
2. Поняття і сутність культури.
3. Основні концепції культури.

Методичні поради до підготовки:

1. Предмет і завдання курсу.

Під час підготовки до семінарського заняття необхідно чітко усвідомити місце дисципліни «Історія та культура України» у системі гуманітарної підготовки фахівця. Зверніть увагу на нормативні документи, що регулюють зміст освіти в Україні, та роль курсу у формуванні національної свідомості.

Предметом вивчення є історичний процес розвитку українського народу у всій сукупності його політичних, економічних, соціальних та культурних проявів.

Основні завдання курсу поділяються на:

- *навчальні* — засвоєння ключових фактів, подій, імен, процесів;
- *розвивальні* — формування критичного мислення, навичок аналізу джерел, порівняльного підходу;
- *виховні* — патріотичне виховання, утвердження громадянської позиції, поваги до культурної спадщини.

Проаналізуйте взаємозв'язок історії та культури: як історичні події (війни, державотворчі процеси, міграції) впливають на культурний розвиток і навпаки — як культурні чинники (мова, релігія, освіта, мистецтво) формують історичну траєкторію народу.

Важливо розкрити принципи побудови курсу:

- *хронологічний* — послідовне вивчення від найдавніших часів до сучасності;
- *проблемний* — акцент на дискусійних питаннях історіографії;
- *тематичний* — групування матеріалу за ключовими темами (державність, культура, соціальні процеси).

Зверніть увагу на міждисциплінарні зв'язки з філософією, політологією, етнологією, мистецтвознавством, релігієзнавством. У конспекті варто виокремити ключові компетенції, які має здобути студент: здатність аналізувати історичні процеси, розуміти культурний контекст, аргументовано висловлювати власну позицію щодо інтерпретації минулого.

2. Поняття і сутність культури.

Розкриваючи друге питання, слід звернути увагу на багатозначність терміна «культура». У найширшому розумінні культура розглядається як сукупність матеріальних і духовних цінностей, створених людством у процесі історичного розвитку. У вузькому сенсі — це сфера духовного виробництва: наука, освіта, мистецтво, мораль, право, релігія.

Підготуйте визначення культури з різних точок зору:

- *антропологічної* — культура як спосіб життя етносу;
- *соціологічної* — культура як система норм, цінностей, символів;
- *історичної* — культура як динамічний процес накопичення та трансляції досвіду.

Важливо розмежувати поняття:

- *матеріальна культура* — знаряддя праці, житло, одяг, харчування, архітектура, технології;
- *духовна культура* — наука, філософія, література, музика, образотворче мистецтво, релігійні уявлення, етичні норми.

Особливу увагу приділіть специфіці української культури:

- *аграрне коріння та циклічність народного календаря;*

- вплив християнства (православ'я, уніатство) на світогляд та мистецтво;
- традиції козаччини як чинника формування демократичних цінностей;
- європейські впливи (Ренесанс, Бароко, Просвітництво) та їх адаптація в українському контексті.

Розкрийте поняття «національна культура», «народна культура», «елітарна культура», «масова культура». Проаналізуйте функції культури в суспільстві: пізнавальну, комунікативну, регулятивну, інтегративну, аксіологічну. Зверніть увагу на проблему збереження культурної спадщини в умовах сучасних викликів: глобалізація, цифровізація, воєнні конфлікти.

3. Основні концепції культури.

Третє питання вимагає аналізу різних теоретичних підходів до розуміння культурно-історичного процесу:

Формаційний підхід (марксистський) розглядає культуру як «надбудову» над економічним базисом. Зміни у способах виробництва зумовлюють трансформацію культурних форм. Перевага — у зв'язку матеріальних і духовних процесів; недолік — у недооцінці автономності культурного розвитку.

Цивілізаційний підхід (М. Данилевський, О. Шпенглер, А. Тойнбі) акцентує на унікальності кожної локальної культури-цивілізації, її народженні, розквіті та занепаді. Для української історіографії важливим є розуміння України як частини східнохристиянської та європейської цивілізаційних просторів.

Етногенетична концепція (М. Грушевський, В. Липинський) виводить культуру з етнічних процесів, наголошуючи на тяглоті української історії від давнини до сучасності. Ця концепція стала фундаментальною для національної історіографії.

Постмодерністські трактування розглядають культуру як «текст», «дискурс», «конструкт», підкреслюючи роль мови, символів, влади у формуванні культурних значень.

Важливо зрозуміти, як різні концепції впливають на інтерпретацію історичних подій. Наприклад:

- Як оцінюється роль Київської Русі: спільна колыска східнослов'янських народів чи перша українська держава?
- Як трактується козацька доба: як соціальний протест чи як державотворчий проєкт?

Підготуйте аргументи щодо переваг та недоліків кожної з концепцій для вивчення саме української історії та культури. Зверніть увагу на сучасні інтегративні підходи, що поєднують елементи різних теорій.

Завдання для самостійної роботи:

1. Складіть порівняльну таблицю «Традиційне та сучасне розуміння предмету історії та культури України». Визначте спільні риси та відмінності у підходах до вивчення національного минулого у різних історичні періоди (XIX ст., радянський період, сучасна Україна).
2. Підготуйте письмову довідку про еволюцію поняття «культура» в українській науковій думці. Використайте праці І. Франка, М. Грушевського, Д. Чижевського та сучасних дослідників. Зробіть висновок про динаміку розвитку цього терміну.
3. Дослідіть роль культурних чинників у процесі українського державотворення. Поясніть, як мова, релігія та традиції впливали на формування національної ідентичності. Оформіть відповідь у вигляді есе обсягом до 2 сторінок.
4. Охарактеризуйте основні концепції історичного процесу (формаційна, цивілізаційна, модернізаційна) та визначте, яка з них є

найбільш продуктивною для вивчення культури України. Обґрунтуйте свою позицію.

5. Створіть глосарій основних термінів теми (не менше 10 одиниць): культура, цивілізація, ментальність, традиція, інновація, ідентичність, спадщина, етнос, нація, історизм. Дайте короткі визначення кожному терміну.

Рекомендована література:

1. Власов В. І. Історія та культура України: підручник для закладів вищої освіти. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ: Ліра-К, 2023. 520 с.
2. Кульчицький С. В., Мироненко О. М. Історія України: академічний курс. Київ: Либідь, 2023. 496 с.
3. Смолій В. А. (ред.) Історія української культури: навч. посібник. Київ: Либідь, 2024. 540 с.
4. Грицак Я. Є. Україна на переломі: історичні нариси. Київ: Критика, 2023. 380 с.
5. Методичні вказівки до вивчення курсу «Історія та культура України» для студентів немовних спеціальностей. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2023. 135 с.
6. Джерела з історії та культури України: хрестоматія / упоряд. В. М. Литвин. Київ: Наукова думка, 2024. 620 с.

Тема 2. Дохристиянська історія та культура України

Мета вивчення: сформувати цілісне уявлення про етапи розвитку людської цивілізації на території України від найдавніших часів до прийняття християнства; розкрити особливості соціально-економічного, політичного та духовного життя скіфо-сарматських племен, античних полісів Північного Причорномор'я та слов'янських громад; охарактеризувати світоглядні засади дохристиянської культури.

План заняття:

1. Початок формування людської цивілізації на території України.
2. Скіфо-сарматська доба. Античні міста-держави Північного Причорномор'я.
3. Світоглядні основи культу жертви і оновлення.
4. Структура міфологічного простору слов'янського язичництва.

Методичні поради до підготовки:

1. Початок формування людської цивілізації на території України.

Під час підготовки до семінарського заняття зверніть увагу на хронологічні межі та періодизацію давньої історії України: палеоліт, мезоліт, неоліт, енеоліт, бронзова та залізна доба. Важливо усвідомити, що територія України була одним із осередків раннього людського розселення в Європі.

Розкрийте ключові археологічні культури та їхнє значення:

- *Палеоліт*: стоянки в Королеві (Закарпаття), Мізині (Чернігівщина), Киїк-Коба (Крим) – свідчення появи *Homo sapiens*, розвиток знарядь праці, зародження мистецтва (мізинські статуетки);
- *Мезоліт та неоліт*: перехід до привласнювального господарства, поява

кераміки, початки землеробства та скотарства;

- *Енеоліт*: Трипільська культура (IV–III тис. до н.е.) – високорозвинене землеробство, монументальна архітектура (протоміста Тальянки, Майданецьке), унікальна кераміка, розвинена символіка;
- *Бронзова доба*: ямна, катакомбна, зрубна культури – розвиток металургії, кочового скотарства, торговельних зв'язків;
- *Залізна доба*: чорноліська культура – формування передскіфських етнічних спільнот.

Проаналізуйте фактори цивілізаційного розвитку: кліматичні умови, географічне розташування на перехресті міграційних шляхів, контакти з сусідніми регіонами. Зверніть увагу на дискусійні питання: етнічна приналежність трипільців, причини занепаду трипільської культури, роль індоєвропейського чинника.

Важливо розкрити духовну культуру давнього населення: анімістичні вірування, культ родючості, поховальні обряди, зародження міфологічних уявлень. Покажіть тяглість культурних традицій від палеоліту до слов'янської доби.

2. Скіфо-сарматська доба. Античні міста-держави Північного Причорномор'я.

Розглядаючи скіфо-сарматську добу (VII ст. до н.е. – III ст. н.е.), зверніть увагу на етнічний склад населення степової зони: скіфи, сармати, меоти, таври. Важливо зрозуміти відмінності між кочовими та осілими групами скіфського суспільства.

Охарактеризуйте основні етапи скіфської історії:

- *ранньоскіфський період* (VII–VI ст. до н.е.) – формування етносу, кочовий спосіб життя, перші контакти з античним світом;

- *класичний період* (V–III ст. до н.е.) – утворення Скіфської держави з центром у Нижньому Подніпров'ї, розвиток землеробства, торгівлі, мистецтва («скіфське золото»);
- *пізньоскіфський період* (III ст. до н.е. – III ст. н.е.) – міграція центрів у Крим, занепад під тиском сарматів та готів.

Проаналізуйте соціальну структуру: царська династія, військова аристократія, жерці, вільні громади, залежне населення. Зверніть увагу на курганні поховання (Чортомлик, Солоха, Товста Могила) як джерела інформації про побут, вірування, мистецтво.

Щодо античних полісів Північного Причорномор'я, розкрийте причини грецької колонізації (VIII–VI ст. до н.е.): демографічний тиск у метрополіях, пошук сировини та ринків, політичні конфлікти.

Детально охарактеризуйте ключові центри:

- *Ольвія* – торгівельно-ремісничий центр на Бузькому лимані, демократичний устрій, культурний синтез;
- *Херсонес Таврійський* – аграрна демократія, земельний розподіл, оборонна система;
- *Боспорська держава* з центром у Пантікапеї – монархічний устрій, династія Спартоکیدів, етнічна інтеграція греків і варварів;
- *Феодосія, Керкінітида, Німфей* – менші поліси, їхня спеціалізація.

Покажіть взаємодію античної та варварської культур: торгівля (зерно, риба, раби в обмін на вино, олію, предмети розкоші), військові союзи, шлюбні зв'язки, релігійний синкретизм. Зверніть увагу на унікальність боспорської культури як прикладу ранньої глобалізації.

3. Світоглядні основи культу жертви і оновлення.

Друге питання вимагає занурення у духовний світ дохристиянських

цивілізацій. Культ жертви був універсальним явищем для скіфів, сарматів, греків та слов'ян.

Проаналізуйте типи жертвоприношень:

- *кривава жертва*: тварини (коні, вівці, велика рогата худоба), у виняткових випадках – люди (військовополонені, злочинці);
- *безкривна жертва*: продукти (зерно, мед, вино), предмети побуту, зброя, прикраси, тканини.

Розкрийте символічні функції жертви:

- *комунікативна*: встановлення зв'язку між людьми та богами, земним і сакральним світами;
- *умилостивлювальна*: запобігання гніву божеств, відвернення лиха, хвороб, неврожаю;
- *подячна*: вдячність за перемогу, врожай, народження дитини;
- *оновлювальна*: віра в циклічність життя – смерть одного дає початок новому (сезонні обряди, ініціації).

Зверніть увагу на археологічні свідчення: скіфські святилища (Кам'янське городище), жертівні ями, кургани з інвентарем; грецькі вівтарі, храми, теменоси. У античних полісах жертвоприношення були частиною публічних свят (панафінеї, діонісії), що зміцнювали громадянську єдність.

Порівняйте уявлення про загробне життя:

- *скіфи* вірили у продовження існування після смерті, тому супроводжували поховання зброєю, одягом, їжею, кіньми, іноді – слугами;
- *греки* уявляли Аїд як царство тіней, але надавали великого значення правильному похованню та поминанню;

- *слов'яни* поєднували культ предків із вірою у перевтілення душі.

Розкрийте поняття «оновлення» у контексті календарного циклу: зимове сонцестояння (Коляда), весняне рівнодення (великодні дохристиянські обряди), літнє сонцестояння (Купало), осіннє завершення жнив. Ці свята символізували вічне коло природи: смерть – відродження – життя.

4. Структура міфологічного простору слов'янського язичництва.

Четверте питання передбачає системний аналіз духовної культури східних слов'ян до прийняття християнства. Рекомендується такий алгоритм опрацювання:

Джерельна база:

- писемні свідчення: візантійські автори (Прокопій Кесарійський, Костянтин Багрянородний), арабські мандрівники (Ібн Фадлан, Аль-Масуді), західноєвропейські хроніки (Тітмар Мерзебурзький), давньоруські літописи («Повість минулих літ», «Слово про закон і благодать»);
- фольклор: казки, легенди, замовляння, обрядові пісні, прислів'я;
- етнографія: пережитки язичництва в народних звичаях, віруваннях, обрядах;
- археологія: капища, ідоли, амулети, поховальний інвентар.

Пантеон слов'янських божеств:

- *боги вищого рівня:* Перун (громовержець, покровитель князя та дружини), Велес/Волос (покровитель скотарства, торгівлі, потойбічного світу), Дажбог (сонячне божество, дарувальник благ), Стрибог (бог вітру, простору), Мокош (богиня родючості, долі, ткацтва);
- *боги середнього рівня:* Хорс (сонячний диск), Ярило (весняне відродження, кохання), Купало (літнє сонцестояння, очищення),

Семаргл (вогонь, насіння);

- *нижча міфологія*: домовик, лісовик, водяник, русалки, мавки, польовики – духи природи та побуту.

Космологічна модель:

- *трирівнева структура*: Прав (небесний світ богів, закон, істина), Яв (земний світ людей, реальність), Нав (потойбічний світ мертвих, таємниця);
- *світове дерево* (дуб, ясен, береза) як вісь mundi, що поєднує всі рівні буття;
- *священні простори*: гаї, гори, джерела, капища, кургани – місця контакту зі сакральним.

Обрядова практика:

- *календарні свята*: Коляда, Щедрівка, Масниця, Великдень (дохристиянські корені), Купало, жнива, Діди;
- *родинні обряди*: народження (хрестини-язичницькі), весілля (викуп, вінчання біля дуба), поховання (тризна, кремація/інгумація);
- *магічні практики*: замовляння, ворожіння, лікування травами, амулети-обереги.

Оформлення результатів:

- таблиця «Боги слов'янського пантеону: імена, функції, символіка»;
- схема «Трирівнева модель слов'янського космосу»;
- коротке есе (1–2 сторінки) «Язичництво як фундамент української ментальності».

Завдання для самостійної роботи:

1. Складіть хронологічну таблицю «Основні археологічні культури дохристиянської України» (палеоліт – раннє середньовіччя). Вкажіть назву культури, хронологію, територію поширення, основні заняття, характерні пам'ятки.
2. Підготуйте письмову характеристику одного з античних полісів Північного Причорномор'я (на вибір): історія заснування, політичний устрій, економічні зв'язки, культурні досягнення, взаємини з кочовиками. Використайте археологічні дані та писемні джерела.
3. Дослідіть феномен «скіфського звіриного стилю» в мистецтві. Поясніть його символічне значення, зв'язок з релігійними уявленнями, вплив на сусідні культури. Оформіть відповідь у вигляді есе з описом 2–3 характерних пам'яток.
4. Порівняйте уявлення про жертвоприношення у скіфів, греків та слов'ян. Зверніть увагу на спільні риси (комунікація з богами, оновлення) та відмінності (об'єкт жертви, ритуальна техніка, соціальний контекст). Подайте висновки у формі порівняльної таблиці.
5. Створіть розширений глосарій основних термінів теми (не менше 20 одиниць): палеоліт, неоліт, енеоліт, Трипільська культура, скіфи, сармати, поліс, колонізація, курган, жертвоприношення, анімізм, тотемізм, пантеон, капище, ідол, синкретизм, еллінізм, боспорська культура, Прав-Яв-Нав, Мокош. Дайте лаконічні визначення кожному терміну.

Рекомендована література:

1. Буйських С. Б. Античні держави Північного Причорномор'я: історія та культура. Київ: Академперіодика, 2023. 428 с.
2. Гаврилюк Н. О. Історія скіфів та сарматів: навч. посібник. Київ: Либідь,

2023. 352 с.

3. Козак Д. Н. Слов'янська міфологія: енциклопедичний довідник. Львів: Літопис, 2024. 512 с.
4. Крижицький С. Д., Буйських С. Б. Ольвія: історія та культура античного полісу. Київ: Інститут археології НАН України, 2023. 380 с.
5. Матеріали з археології Північного Причорномор'я: зб. наук. праць / відп. ред. О. В. Симоненко. Вип. 24. Київ: Інститут археології НАН України, 2024. 296 с.
6. Релігійні уявлення давніх цивілізацій України: від палеоліту до середньовіччя / за ред. І. С. Винокура. Київ: Старожитності, 2023. 445 с.
7. Симоненко О. В. Скіфи та сармати: військова історія та культура. Київ: Темпора, 2024. 368 с.
8. Чорномаз В. В. Херсонес Таврійський: історія, археологія, культура. Севастополь: Національний заповідник «Херсонес Таврійський», 2023. 320 с.
9. Толочко П. П. Давня історія України: нариси. Київ: Мистецтво, 2024. 416 с.
10. Україна крізь віки: колективна монографія / за ред. В. А. Смолія. Т. 1: Дохристиянська доба. Київ: Інститут історії України НАНУ, 2023. 580 с.

Тема 3. Київська держава

Мета вивчення: сформувати цілісне уявлення про процес виникнення, становлення та розвитку Київської держави; розкрити особливості світогляду, інтелектуальної культури та мистецьких досягнень доби Київської Русі; охарактеризувати внесок київських мислителів у розвиток книжної справи та образотворчого мистецтва.

План заняття:

1. Виникнення, становлення і розвиток Київської держави (кінець IX — середина XI ст.).
2. Особливості світорозуміння людини часів Київської держави.
3. Мислителі. Книжна справа.
4. Образотворче мистецтво: особливості, фреска, мозаїка.

Методичні поради до підготовки:

1. Виникнення, становлення і розвиток Київської держави (кінець IX — середина XI ст.).

Під час підготовки до семінарського заняття зверніть увагу на дискусійність питання про витоки української державності. Важливо ознайомитися з основними теоріями: *норманською* (роль варягів у державотворенні), *антинорманською* (автохтонний розвиток слов'ян), *центристською* (синтез внутрішніх і зовнішніх чинників).

Розкрийте ключові етапи формування Київської держави:

- *переддержавний період* (кінець IX ст.) – об'єднання східнослов'янських племен навколо Києва, діяльність Аскольда і Діра, похід Олега на Київ (882 р.);

- *період становлення* (X ст.) – правління Ігоря, Ольги, Святослава: зміцнення князівської влади, податкова реформа Ольги, військові походи Святослава;
- *період розквіту* (кінець X – середина XI ст.) – Володимир Великий (хрещення Русі 988 р., адміністративна реформа, оборона кордонів), Ярослав Мудрий (кодифікація права «Руська Правда», розбудова Києва, династичні шлюби, розвиток культури).

Проаналізуйте соціально-економічну структуру: князь і дружина, боярство, духовенство, міське населення (люди, смерди, закупичі, холопи), селянська громада. Зверніть увагу на роль торгівельного шляху «із варяг у греки» в економічному піднесенні Русі.

Охарактеризуйте міжнародне становище Київської держави: відносини з Візантією (торгівля, війни, династичні союзи), країнами Західної Європи, кочовими народами степу (печеніги, половці). Важливо зрозуміти, як християнізація інтегрувала Русь у європейський культурно-політичний простір.

2. Особливості світорозуміння людини часів Київської держави.

Друге питання вимагає занурення у духовний світ середньовічної людини. Світогляд київської доби формувався під впливом двох потужних чинників: *язичницької спадщини* та *християнської доктрини*.

Розкрийте основні риси середньовічного менталітету:

- *теоцентризм* – Бог як центр всесвіту, джерело істини, моралі та влади;
- *символізм* – сприйняття світу як системи знаків, де кожна подія має сакральне значення;
- *історизм* – розуміння історії як Божого промислу, реалізації спасительного плану;

- *колективізм* – пріоритет громади, роду, держави над індивідуальними інтересами.

Проаналізуйте процес *двоєвір'я*: співіснування християнських догматів із язичницькими уявленнями (культ предків, обрядова магія, народний календар). Покажіть, як церква поступово адаптувала язичницькі свята до християнського календаря (Коляда – Різдво, Купало – Івана Хрестителя).

Зверніть увагу на етичні ідеали доби: *правда* (справедливість, вірність слову), *честь* (особиста гідність, слава роду), *милосердя* (християнська любов до ближнього). Ці цінності відображені в літописах, «Повчанні» Володимира Мономаха, житійній літературі.

Важливо розкрити роль християнства у формуванні нової ідентичності: від племенного самовизначення до усвідомлення себе частиною християнського світу («*Руська земля*» як сакральний простір).

3. Мислителі. Книжна справа.

Третє питання передбачає аналіз інтелектуального життя Київської Русі. Книжна культура стала одним із найважливіших досягнень доби.

Охарактеризуйте ключові постаті:

- *Іларіон* – перший митрополит руського походження, автор «Слова про закон і благодать» (1030–1040-ті рр.), де обґрунтовував рівноправність Русі серед християнських народів;
- *Нестор Літописець* – чернець Києво-Печерського монастиря, автор «Повісті минулих літ», «Житія Феодосія Печерського», «Читання про Бориса і Гліба»;
- *Кирило Туровський* – проповідник, автор повчань, притч, канонів, майстер риторичного стилю;
- *Володимир Мономах* – автор «Повчання дітям» – унікальної пам'ятки

світської думки, де поєднано державницький досвід, християнську мораль і особисті роздуми.

Розкрийте організацію книжної справи:

- *центри писемності*: Софійський собор, Києво-Печерський монастир, князівські канцелярії;
- *матеріали*: пергамент, чорнило, мінія;
- *жанри*: літописи, житія, проповіді, повчання, перекладна література (візантійські хроніки, патристика);
- *мови*: церковнослов'янська (літературна, богослужбова), давньоруська (ділова, побутова).

Зверніть увагу на значення бібліотеки Ярослава Мудрого при Софійському соборі – одного з перших книжкових зібрань Східної Європи. Проаналізуйте роль перекладів у збагаченні власної інтелектуальної традиції.

4. Образотворче мистецтво: особливості, фреска, мозаїка.

Четверте питання вимагає ознайомлення з художньою культурою Київської Русі. Мистецтво доби мало переважно *релігійне призначення* та слугувало «Біблією для неписьменних».

Розкрийте основні види образотворчого мистецтва:

Архітектура:

- *храмове будівництво*: Десятинна церква (989–996), Софійський собор у Києві (1037), Спасо-Преображенський собор у Чернігові (1036) – поєднання візантійських канонів із місцевими традиціями;
- *конструктивні особливості*: хрестово-купольна система, бабинець, хори, багатоглав'я.

Мозаїка:

- техніка викладання зображень із кольорового скла (смальти) та каміння;
- призначення: оздоблення вівтарної частини, куполів, найсакральніших просторів;
- пам'ятки: мозаїки Софійського собору («Оранта», «Христос Пантократор», святі) – збереглися фрагментарно;
- символіка: золоте тло – божественне світло, фігури святих – посередники між Богом і людьми.

Фреска:

- техніка розпису по вологій вапняній штукатурці;
- переваги: швидкість виконання, можливість створення масштабних композицій;
- сюжети: біблійні сцени, життя святих, історичні події (фрески Софіївського собору із зображенням родини Ярослава Мудрого);
- стиль: візантійська іконографія з елементами місцевого колориту (одяг, обличчя, пейзаж).

Інші види мистецтва:

- *іконопис*: канонічні зображення святих, розвиток власних іконографічних типів;
- *книжкова мініатюра*: прикраси рукописів («Остромирове Євангеліє», «Ізборник Святослава»);
- *ужиткове мистецтво*: перегородчаста емаль, карбування, чернь – високий рівень майстерності київських ювелірів.

Зверніть увагу на синтез мистецтв у храмі: архітектура, живопис, мозаїка, ікони, декоративне оздоблення створювали цілісний сакральний простір, що впливав на емоційний стан вірян.

Завдання для самостійної роботи:

1. Складіть хронологічну таблицю «Ключові події історії Київської держави (882–1054)». Вкажіть дату, подію, правителя, історичне значення. Додайте короткий коментар щодо причинно-наслідкових зв'язків між подіями.
2. Підготуйте письмову характеристику діяльності Володимира Великого або Ярослава Мудрого (на вибір). Зосередьтеся на політичних, культурних та релігійних аспектах правління. Оформіть відповідь у вигляді есе обсягом до 2 сторінок.
3. Дослідіть роль Києво-Печерського монастиря у розвитку книжної культури та літописання. Поясніть, чому саме монастирі стали центрами інтелектуального життя. Використайте дані літописів та сучасних досліджень.
4. Порівняйте техніки мозаїки та фрески: матеріали, технологія виконання, сфери застосування, збереженість пам'яток. Подайте висновки у формі порівняльної таблиці з ілюстративними прикладами (за можливості).
5. Створіть глосарій основних термінів теми (не менше 20 одиниць): Русь, князь, дружина, боярин, смерд, закуп, холоп, «Руська Правда», хрещення Русі, двоєвір'я, літопис, житіє, фреска, мозаїка, смальта, ікона, мініатюра, хрестово-купольний храм, Оранта, Пантократор. Дайте лаконічні визначення кожному терміну.

Рекомендована література:

1. Власов В. І. Історія України: підручник для закладів вищої освіти. 3-тє вид., перероб. і доп. Київ: Ліра-К, 2023. 544 с.

2. Толочко П. П. Київська Русь: нова історія політики та культури. Київ: Мистецтво, 2024. 432 с.
3. Котляр М. Ф., Смолій В. А. Історія Київської Русі: навч. посібник. Київ: Либідь, 2023. 496 с.
4. Мицько І. З. Духовна культура Київської Русі: монографія. Львів: Літопис, 2024. 388 с.
5. Історія українського мистецтва: у 6 т. Т. 1: Мистецтво давньої Русі / за ред. О. М. Тимофієнко. Київ: Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології НАН України, 2023. 624 с.
6. Руська Правда: пам'ятки давньоукраїнського права XI–XIII ст. / упоряд. О. М. Копанєв. Київ: Темпора, 2024. 352 с.
7. Кульчицький С. В. Україна в добу середньовіччя: від Русі до Галицько-Волинської держави. Київ: Критика, 2023. 416 с.
8. Джерела з історії Київської Русі: хрестоматія / упоряд. Я. Д. Ісаєвич. Київ: Наукова думка, 2024. 568 с.
9. Методичні вказівки до вивчення курсу «Історія та культура України»: для студентів історичних спеціальностей. Київ: КНУ ім. Т. Шевченка, 2023. 156 с.
10. Українська середньовічна культура: енциклопедичний довідник / за ред. Д. Н. Козака. Львів: Світ, 2024. 512 с.

Тема 4. Галицько-Волинська держава

Мета вивчення: сформувані цілісне уявлення про процес утворення, становлення та занепад Галицько-Волинської держави; розкрити особливості соціально-економічного та політичного розвитку; охарактеризувати основні осередки культурного життя, освіту, науку, архітектуру та мистецтво доби.

План заняття:

1. Утворення, піднесення та занепад Галицько-Волинської держави.
 2. Основні осередки соціального і культурного життя.
 3. Освіта і наука, архітектура і мистецтво.
-

Методичні поради до підготовки:

1. Утворення, піднесення та занепад Галицько-Волинської держави.

Під час підготовки до семінарського заняття зверніть увагу на передумови утворення Галицько-Волинської держави у кінці XII ст.: занепад Київської Русі, посилення феодалної роздробленості, економічне піднесення Галичини та Волині. Важливо зрозуміти географічне положення князівства на перехресті торговельних шляхів та його стратегічне значення.

Розкрийте ключові етапи історії держави:

- *період утворення* (кінець XII – початок XIII ст.) – діяльність Ярослава Осмомисла в Галичині та Мстислава Ізяславича на Волині, початки об'єднання земель;
- *період становлення* (1205–1238) – правління Романа Мстиславича, об'єднання Галичини та Волині (1199), створення єдиної держави, титулування «великим князем»;
- *період розквіту* (1238–1264) – Данило Галицький: відбудова держави після монголо-татарської навали, коронування 1253 р., дипломатичні зв'язки із Заходом, будівництво міст-фортець (Холм, Львів);
- *період занепаду* (кінець XIII – середина XIV ст.) – правління нащадків Данила, поступове ослаблення держави, зовнішній тиск (Золота Орда, Польща, Угорщина, Литва), припинення існування держави (1349).

Проаналізуйте соціально-економічну структуру: князівська влада, боярство (сильна олігархія в Галичині), духовенство, міське населення, селянство. Зверніть увагу на особливість галицького боярства – його політичний вплив та здатність протистояти князю.

Охарактеризуйте зовнішньополітичне становище: відносини із Золотою Ордою (васальна залежність), Угорщиною та Польщею (боротьба за галицько-волинські землі), Литвою (династичні союзи), папським престолом (спроби унії та отримання корони). Важливо зрозуміти, як геополітичне положення вплинуло на долю держави.

2. Основні осередки соціального і культурного життя.

Друге питання вимагає аналізу міст як центрів економіки, політики та культури Галицько-Волинської держави.

Розкрийте характеристику ключових міст:

- *Галич* – перша столиця Галицького князівства, важливий торговельний центр на шляху «із варяг у греки», резиденція митрополита, осередок літописання;
- *Володимир* – давня столиця Волині, релігійний центр (єпископська кафедра), осередок ремесла;
- *Холм* – нова столиця, збудована Данилом Галицьким (1240-ті), добре укріплене місто, тут зберігалася князівська скарбниця;
- *Львів* – заснований Данилом (бл. 1256), названий на честь сина Лева, швидко став важливим торговельно-ремісничим центром;
- *Перемішль, Тербовль, Белз, Луцьк* – інші важливі міста князівства.

Проаналізуйте соціальну структуру міського населення:

- *князівська адміністрація* – намісники, тіуни, вірники;
- *боярство* – великі землевласники, часто мали міські резиденції;

- *духовенство* – єпископи, ігумени монастирів, парафіяльні священики;
- *міщани* – ремісники (збройники, ювеліри, гончарі, будівничі), купці (торгівля сіллю, хутром, воском, медом);
- *залежне населення* – слуги, холопи.

Зверніть увагу на роль церкви у суспільному житті: Галицька митрополія (заснована 1303 р.), єпископські кафедри у Володимирі, Галичі, Холмі, Перемишлі. Монастирі як центри освіти, культури та духовності.

Розкрийте особливості культурного життя: розвиток літописання (Галицько-Волинський літопис), перекладна література, усна народна творчість (билини, перекази про Данила та інших князів). Покажіть синтез київських традицій та західних впливів у культурі князівства.

3. Освіта і наука, архітектура і мистецтво.

Третє питання передбачає комплексний аналіз інтелектуальної та художньої культури Галицько-Волинської держави.

Освіта:

- *початкова освіта* – при церквах та монастирях, навчання грамоти, церковного співу;
- *вища освіта* – при єпископських кафедрах, підготовка духівництва та писарів;
- *князівські школи* – освіта для дітей знаті (приклад: освіта Данила Галицького);
- *письменність* – поширення грамотності серед духовенства, боярства, частини міщан.

Розкрийте роль церкви у збереженні та поширенні освіти: переписування книг, створення бібліотек при монастирях, підготовка освічених кадрів для державної служби.

Наука:

- *історіописання* – Галицько-Волинський літопис (XIII ст.) як унікальна пам'ятка, що поєднує літописні записи, життя, дипломатичні документи;
- *богослов'я* – переклади та коментарі святоотцівських творів;
- *прикладні знання* – медицина (лікування травами, хірургія), будівельна справа, військова інженерія.

Архітектура:

- *храмове будівництво*: Успенський собор у Володимирі (XII ст.), церква св. Пантелеймона у Галичі (кінець XII ст.), собор св. Івана Хрестителя у Перемишлі;
- *конструктивні особливості*: поєднання візантійських традицій (хрестово-купольна система) із романськими впливами (західна архітектура);
- *фортифікації*: кам'яні укріплення Холма, Львова, інших міст; замки князів;
- *цивільна архітектура*: князівські палаци, боярські двори.

Образотворче мистецтво:

- *фресковий живопис*: розписи храмів (збереглися фрагменти у Володимирі, Галичі);
- *іконопис*: ікони Галицької Богоматері (найвідоміша пам'ятка), розвиток власної іконографічної школи;
- *книжкова мініатюра*: прикраси рукописів, ілюстрації до Євангелій, псалтирів;
- *ужиткове мистецтво*: ювелірна справа (перегородчаста емаль, зернь, скань), карбування, кераміка.

Зверніть увагу на культурний синтез: поєднання київсько-візантійських традицій із західноєвропейськими (романський стиль, готика) впливами. Це зробило культуру Галицько-Волинської держави унікальною та самобутньою.

Завдання для самостійної роботи:

1. Складіть хронологічну таблицю «Основні події історії Галицько-Волинської держави (1199–1349)». Вкажіть дату, подію, правителя, історичне значення. Додайте короткий коментар щодо причинно-наслідкових зв'язків.
2. Підготуйте письмову характеристику діяльності Романа Мстиславича або Данила Галицького (на вибір). Зосередьтеся на політичних досягненнях, військових кампаніях, дипломатії, культурній діяльності. Оформіть відповідь у вигляді есе обсягом до 2 сторінок.
3. Дослідіть причини занепаду Галицько-Волинської держави у XIV ст. Проаналізуйте внутрішні фактори (феодальна роздробленість, боротьба боярських угруповань, династична криза) та зовнішні фактори (тиск Золотої Орди, експансія Польщі, Литви, Угорщини). Зробіть висновки про неминучість чи випадковість падіння держави.
4. Порівняйте архітектурні пам'ятки Галицько-Волинської держави з київською архітектурою XI–XII ст. Зверніть увагу на спільні риси (візантійська традиція) та відмінності (західні впливи, романський стиль). Подайте висновки у формі порівняльної таблиці з описом 2–3 конкретних пам'яток.
5. Створіть глосарій основних термінів теми (не менше 20 одиниць): Галицько-Волинська держава, князь, боярство, митрополія, літопис, коронування, васальна залежність, Золота Орда, Галич, Володимир, Холм, Львів, Роман Мстиславич, Данило Галицький, фреска, ікона,

мініатюра, хрестово-купольний храм, перегородчаста емаль, Галицька Богоматір. Дайте лаконічні визначення кожному терміну.

Рекомендована література:

1. Власов В. І. Історія України: підручник для закладів вищої освіти. 3-тє вид., перероб. і доп. Київ: Ліра-К, 2023. 544 с.
2. Котляр М. Ф. Галицько-Волинська держава: політична історія та культура. Київ: Темпора, 2023. 416 с.
3. Мицько І. З. Культура Галицько-Волинської держави: монографія. Львів: Літопис, 2024. 352 с.
4. Толочко П. П. Давня історія України: нариси. Київ: Мистецтво, 2024. 416 с.
5. Історія українського мистецтва: у 6 т. Т. 1: Мистецтво давньої Русі та Галицько-Волинської держави / за ред. О. М. Тимофієнко. Київ: Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології НАН України, 2023. 624 с.
6. Кульчицький С. В. Україна в добу середньовіччя: від Русі до Галицько-Волинської держави. Київ: Критика, 2023. 416 с.
7. Грицак Я. Є. Україна на переломі: історичні нариси. Київ: Критика, 2023. 380 с.
8. Джерела з історії Галицько-Волинської держави: хрестоматія / упоряд. Я. Д. Ісаєвич. Київ: Наукова думка, 2024. 480 с.
9. Методичні вказівки до вивчення курсу «Історія та культура України»: для студентів історичних спеціальностей. Київ: КНУ ім. Т. Шевченка, 2023. 156 с.
10. Українська середньовічна культура: енциклопедичний довідник / за ред.

Д. Н. Козака. Львів: Світ, 2024. 512 с.

Тема 5. Українські землі у складі Литви та Польщі

Мета вивчення: сформувати цілісне уявлення про політичний, соціально-економічний та культурний розвиток українських земель у складі Великого князівства Литовського та Королівства Польського у XIV–XVI ст.; розкрити особливості державотворчих процесів, експансивної політики сусідніх держав та формування української ідентичності в умовах іноземного панування.

План заняття:

1. Приєднання українських земель до Великого князівства Литовського.
2. Польська експансія на українські землі наприкінці XIV – у середині XVI ст.
3. Утворення Кримського ханства та його експансія на українські землі.
4. Соціально-економічні процеси у XIV–XVI ст.
5. Культурна ситуація в польсько-литовську добу.

Методичні поради до підготовки:

1. Приєднання українських земель до Великого князівства Литовського.

Під час підготовки зверніть увагу на передумови входження українських земель до складу ВКЛ: занепад Галицько-Волинської держави, монголо-татарська загроза, прагнення місцевої еліти до захисту та стабільності. Важливо зрозуміти, що цей процес мав переважно мирний, договірний характер.

Розкрийте ключові етапи приєднання:

- *Волинь* (середина XIV ст.) – династичні шлюби, спадкові права литовських князів;
- *Київщина* (1362 р.) – битва на Синіх Водах, розгром татар, включення до ВКЛ;
- *Поділля, Чернігово-Сіверщина* (кінець XIV – початок XV ст.) – поступове поширення литовської влади.

Проаналізуйте особливості політичного устрою: збереження місцевих князівських династій (Гедиміновичі, Ольгердовичі), автономія українських земель, діяльність місцевих рад та віча. Зверніть увагу на принцип «ми старину не рушимо, а новину не вводимо» – повага до місцевих традицій та права.

2. Польська експансія на українські землі наприкінці XIV – у середині XVI ст.

Розкрийте причини та форми польської експансії: династичні претензії на Галичину, унії з Литвою (Кревська 1385 р., Городельська 1413 р.), колонізація нових територій.

Охарактеризуйте ключові події:

- *приєднання Галичини* (1349 р.) – захоплення Казимиром III, утворення Руського воєводства;
- *Люблінська унія 1569 р.* – створення Речі Посполитої, перехід українських земель (Волинь, Поділля, Київщина, Брацлавщина) під пряму владу Польщі;
- *адміністративна реформа* – запровадження воєводств, повітів, старостинської системи.

Проаналізуйте наслідки польського панування: посилення феодального гніту, полонізація еліти, обмеження прав православного населення,

зародження козацтва як форми соціального протесту.

3. Утворення Кримського ханства та його експансія на українські землі.

Зверніть увагу на передумови утворення Кримського ханства (1441 р.): розпад Золотої Орди, підтримка Османської імперії, геополітичне положення Криму.

Розкрийте основні напрями експансії:

- *військові походи* – регулярні набіги на українські землі з метою захоплення полонених (ясиру), худоби, майна;
- *торговельні шляхи* – Чорний шлях, Муравський шлях як маршрути для набігів;
- *дипломатичні інструменти* – використання ханом залежності від Османської імперії та відносин із Річчю Посполитою та Московською державою.

Проаналізуйте наслідки для українського населення: демографічні втрати, руйнування поселень, необхідність організації оборони (будівництво замків, розвиток козацтва).

4. Соціально-економічні процеси у XIV–XVI ст.

Охарактеризуйте аграрний розвиток:

- *фільваркова система* – орієнтація на експорт зерна до Західної Європи, посилення панщини;
- *зміни в землеволодінні* – зростання латифундій магнатів (Острозькі, Вишневецькі, Заславські), обмеження селянських прав;
- *закріпачення* – поступове обмеження переходу селян, введення «розшуку втікачів».

Розкрийте розвиток міст:

- *магдебурзьке право* – самоврядування, судові привілеї, економічні свободи;
- *ремісництво та торгівля* – цехова організація, ярмарки, міжнародні торговельні зв'язки;
- *соціальна структура* – міщани, купці, ремісники, єврейські громади.

Зверніть увагу на зародження козацтва: соціальний склад, місце поселення (Запоріжжя), військова організація, роль у захисті кордонів.

5. Культурна ситуація в польсько-литовську добу.

Проаналізуйте релігійне життя:

- *православ'я* – збереження віри як маркера ідентичності, боротьба за права церкви;
- *унія 1596 р.* – Берестейська унія, її причини, наслідки, суспільна реакція;
- *католицизм та протестантизм* – поширення західних конфесій, полемічна література.

Розкрийте розвиток освіти:

- *братські школи* (Львів, Київ, Луцьк) – освітні осередки православ'я;
- *Острозька академія (1576)* – перший вищий навчальний заклад східних слов'ян;
- *книгодрукування* – діяльність Івана Федорова, розвиток полемічної та навчальної літератури.

Охарактеризуйте культурний синтез: поєднання східнохристиянських традицій із західними впливами (Ренесанс, гуманізм), формування передумов для національного відродження.

Завдання для самостійної роботи:

1. Складіть хронологічну таблицю «Приєднання українських земель до ВКЛ та Польщі (1340–1569)». Вкажіть дату, територію, спосіб приєднання, історичне значення.
2. Підготуйте письмову характеристику Люблінської унії 1569 р.: причини, умови, безпосередні та довгострокові наслідки для українських земель. Оформіть у вигляді есе (до 2 сторінок).
3. Дослідіть причини та наслідки Берестейської церковної унії 1596 р. Проаналізуйте позиції різних суспільних груп (духовенство, шляхта, міщани, козацтво). Зробіть висновки про вплив унії на суспільно-політичне життя.
4. Порівняйте соціальне становище селян, міщан та козаків у XIV–XVI ст. Зверніть увагу на права, обов'язки, форми соціальної мобільності. Подайте висновки у формі порівняльної таблиці.
5. Створіть глосарій основних термінів теми (не менше 20 одиниць): ВКЛ, Річ Посполита, фільварок, панщина, магдебурзьке право, козацтво, ясир, Берестейська унія, братські школи, Острозька академія, Іван Федоров, полемічна література, воєводство, староста, сейм, шляхта, магнати, православ'я, уніатство, екзарх. Дайте лаконічні визначення.

Рекомендована література:

1. Власов В. І. Історія України: підручник для закладів вищої освіти. 3-тє вид. Київ: Ліра-К, 2023. 544 с.
2. Смолій В. А. (ред.) Історія України: навч. посібник. Київ: Либідь, 2023. 512 с.
3. Котляр М. Ф. Україна в добу Великого князівства Литовського. Київ:

Темпора, 2024. 384 с.

4. Мицько І. З. Культура українських земель у складі Речі Посполитої. Львів: Літопис, 2024. 416 с.
 5. Грицак Я. Є. Україна на переломі: історичні нариси. Київ: Критика, 2023. 380 с.
 6. Кульчицький С. В. Україна в добу середньовіччя та раннього нового часу. Київ: Критика, 2023. 448 с.
 7. Джерела з історії України XIV–XVII ст.: хрестоматія / упоряд. Я. Д. Ісаєвич. Київ: Наукова думка, 2024. 592 с.
 8. Методичні вказівки до вивчення курсу «Історія та культура України». Київ: КНУ ім. Т. Шевченка, 2023. 168 с.
 9. Українська культура XIV–XVIII ст.: енциклопедичний довідник / за ред. Д. Н. Козака. Львів: Світ, 2024. 528 с.
 10. Брехуненко В. Кримське ханство та українські землі: історія взаємин. Київ: Інститут історії України НАНУ, 2023. 336 с.
-

Тема 6. Українська національна революція (1648—1676)

Мета вивчення: сформувати цілісне уявлення про причини, характер, перебіг та історичне значення Української національної революції середини XVII ст.; розкрити особливості військово-політичної стратегії Б. Хмельницького, міжнародний контекст подій, нові процеси в духовному житті українського суспільства.

План заняття:

1. Причини, характер, періодизація Української національної революції.
2. Розгортання національно-визвольної війни (лютий 1648 – серпень 1657 р.).
3. Нові процеси в духовному житті: реформування церкви та освіти, розвиток науки.

Методичні поради до підготовки:

1. Причини, характер, періодизація Української національної революції.

Під час підготовки зверніть увагу на комплексний характер причин революції:

- *соціально-економічні:* посилення феодалного гніту, зростання панщини, обмеження прав селян і міщан;
- *національно-релігійні:* дискримінація православного населення, насадження унії, полонізація еліти;
- *політичні:* обмеження козацьких вольностей, ігнорування інтересів українських земель у Речі Посполитій.

Розкрийте дискусійність питання про характер подій: національно-

визвольна війна, селянсько-козацьке повстання, революція, громадянська війна. Важливо аргументувати власну позицію.

Охарактеризуйте періодизацію революції:

- *перший етап* (1648–1657) – військово-політичні перемоги, утворення Гетьманщини, Зборівський та Білоцерківський договори;
- *другий етап* (1657–1663) – «Руїна», боротьба за владу, втручання сусідніх держав;
- *третій етап* (1663–1676) – остаточний поділ Гетьманщини, Андрусівське перемир'я 1667 р.

2. Розгортання національно-визвольної війни (лютий 1648 – серпень 1657 р.).

Проаналізуйте ключові події та битви:

- *Жовті Води, Корсунь, Пилявці* (1648) – перші масштабні перемоги козацького війська;
- *Зборівський договір* (1649) – визнання козацької автономії, реєстр 40 тис.;
- *Берестецька битва* (1651) – поразка козаків, Білоцерківський договір;
- *Батозька битва* (1652) – реванш козацького війська;
- *Переяславська рада* (1654) – союз із Московською державою, його умови та наслідки.

Розкрийте політичну стратегію Б. Хмельницького: поєднання військових дій із дипломатією, маневрування між Річчю Посполитою, Московською державою, Кримським ханством, Османською імперією.

Охарактеризуйте державотворчі процеси: формування козацької держави (Гетьманщини) з власною адміністративно-територіальною

структурою (полки, сотні), судовою системою, фінансами, армією.

3. Нові процеси в духовному житті: реформування церкви та освіти, розвиток науки.

Проаналізуйте релігійні зміни:

- *відновлення православної ієрархії (1620)* – значення для консолідації суспільства;
- *діяльність митрополита Петра Могили* – реформування церкви, боротьба з унією, зміцнення православних інституцій;
- *Київська митрополія* – роль у культурному та освітньому житті.

Розкрийте освітні реформи:

- *Києво-Могилянська колегія (1632)* – об'єднання Київської братської та Лаврської шкіл, перший вищий навчальний заклад східнослов'янського світу;
- *навчальна програма* – поєднання гуманітарних, філософських, богословських дисциплін;
- *викладацький склад* – випускники західноєвропейських університетів, високий інтелектуальний рівень.

Охарактеризуйте розвиток науки:

- *філософія* – праці І. Гізеля, І. Кононовича-Горбацького, засвоєння європейських інтелектуальних традицій;
- *історіописання* – козацькі літописи, хроніки, історичні твори;
- *природничі знання* – медицина, математика, астрономія в навчальних програмах.

Зверніть увагу на культурний підйом доби: розвиток літератури, мистецтва, архітектури, формування нової української інтелектуальної еліти.

Завдання для самостійної роботи:

1. Складіть хронологічну таблицю «Ключові події Української національної революції (1648–1676)». Вкажіть дату, подію, учасників, історичне значення.
2. Підготуйте письмову характеристику політичної діяльності Богдана Хмельницького: військова стратегія, дипломатичні ініціативи, державотворчі ідеї. Оформіть у вигляді есе (до 2 сторінок).
3. Дослідіть причини та наслідки Переяславської угоди 1654 р. Проаналізуйте різні історіографічні трактування цієї події. Зробіть висновки про її вплив на подальшу долю України.
4. Порівняйте освітню систему України середини XVII ст. із західноєвропейськими університетами того часу. Зверніть увагу на спільні риси та відмінності. Подайте висновки у формі таблиці.
5. Створіть глосарій основних термінів теми (не менше 20 одиниць): національна революція, Гетьманщина, реєстр, універсал, сейм, Рада, полк, сотня, Переяславська рада, «Руїна», Андрусівське перемир'я, Петро Могила, Києво-Могилянська колегія, православ'я, унія, літопис, філософія, гуманізм, бароко, козацька старшина. Дайте лаконічні визначення.

Рекомендована література:

1. Власов В. І. Історія України: підручник для закладів вищої освіти. 3-тє вид. Київ: Ліра-К, 2023. 544 с.
2. Смолій В. А., Степанков В. С. Українська національна революція XVII ст.: монографія. Київ: Темпора, 2024. 512 с.

3. Кульчицький С. В. Богдан Хмельницький: політик, полководець, державець. Київ: Критика, 2023. 384 с.
 4. Мицько І. З. Духовна культура України доби національної революції. Львів: Літопис, 2024. 448 с.
 5. Грицак Я. Є. Україна на переломі: історичні нариси. Київ: Критика, 2023. 380 с.
 6. Джерела з історії Української революції XVII ст.: хрестоматія / упоряд. В. М. Горобець. Київ: Наукова думка, 2024. 576 с.
 7. Методичні вказівки до вивчення курсу «Історія та культура України». Київ: КНУ ім. Т. Шевченка, 2023. 168 с.
 8. Українська культура XIV–XVIII ст.: енциклопедичний довідник / за ред. Д. Н. Козака. Львів: Світ, 2024. 528 с.
 9. Кресін О. В. Право України доби Гетьманщини. Київ: Інститут держави і права НАНУ, 2023. 368 с.
 10. Історія Києво-Могилянської академії: колективна монографія / за ред. С. М. Плохія. Київ: Вид. дім «КМ Академія», 2024. 496 с.
-

Тема 7. Україна наприкінці XVII — у XVIII ст.

Мета вивчення: сформувати уявлення про політичний, соціально-економічний та культурний розвиток українських земель наприкінці XVII – у XVIII ст.; розкрити особливості збереження та ліквідації української державності, наслідки колоніальної політики Російської імперії, культурні процеси доби.

План заняття:

1. Українська державність наприкінці XVII — на початку XVIII ст.
 2. Колоніальна політика Російської імперії щодо України у XVIII ст.
-

Методичні поради до підготовки:

1. Українська державність наприкінці XVII — на початку XVIII ст.

Під час підготовки зверніть увагу на складний період «Руїни» та спроби відновлення державності:

- *правобережна Гетьманщина* (П. Дорошенко) – спроби об'єднання під протекторатом Османської імперії;
- *лівобережна Гетьманщина* (І. Брюховецький, Д. Многогрішний, І. Самойлович) – поступове зміцнення під протекторатом Москви;
- *гетьманування І. Мазепи* (1687–1709) – «золота доба» Гетьманщини, культурний розквіт, спроба виходу з-під московського впливу.

Розкрийте ключові події:

- *Андрусівське перемир'я* (1667) – поділ Гетьманщини між Польщею та Московською державою;
- *«Вічний мир»* (1686) – закріплення Лівобережжя за Москвою;
- *Полтавська битва* (1709) – поразка І. Мазепи та Карла XII, посилення

російського контролю.

Проаналізуйте державний устрій Гетьманщини: гетьман, Генеральна старшина, полкова адміністрація, козацьке військо, судова система. Зверніть увагу на обмеження автономії з боку Москви (статті Б. Хмельницького, «Рішительні пункти» 1728 р.).

2. Колоніальна політика Російської імперії щодо України у XVIII ст.

Охарактеризуйте основні напрями російської політики:

- *обмеження автономії* – створення Малоросійської колегії (1722, 1764), інститут гетьманів-«малоросів»;
- *військова інтеграція* – використання козацьких полків у війнах імперії, створення регулярних підрозділів;
- *економічна експлуатація* – податки, реквізиції, обмеження торговельних прав.

Розкрийте процес ліквідації Гетьманщини:

- *скасування гетьманства* (1764) – призначення П. Рум'янцева генерал-губернатором;
- *ліквідація полкового устрою* (1781–1782) – запровадження губернської системи;
- *знищення Запорозької Січі* (1775) – ліквідація козацької вольниці.

Проаналізуйте наслідки для українського суспільства:

- *соціальні* – закріпачення селян (1783), інтеграція козацької старшини в російське дворянство;
- *культурні* – обмеження української мови, церкви, освіти;
- *економічні* – включення України в імперський ринок, розвиток промисловості за рахунок місцевих ресурсів.

Зверніть увагу на форми опору: гайдамацький рух, діяльність Кирило-Мефодіївського братства (пізніше), збереження національної пам'яті в культурі.

Завдання для самостійної роботи:

1. Складіть порівняльну таблицю «Стан української державності у 1667–1764 рр.». Вкажіть період, гетьмана, ступінь автономії, зовнішні фактори впливу.
 2. Підготуйте письмову характеристику діяльності Івана Мазепи: внутрішня політика, культурна діяльність, зовнішньополітичні ініціативи. Оформіть у вигляді есе (до 2 сторінок).
 3. Дослідіть причини та наслідки ліквідації Гетьманщини та Запорозької Січі. Проаналізуйте аргументи російської влади та українського суспільства. Зробіть висновки про історичну об'єктивність цих подій.
 4. Порівняйте соціальне становище українського селянства, козацтва та шляхти у XVIII ст. Зверніть увагу на зміни в правах, обов'язках, соціальній мобільності. Подайте висновки у формі таблиці.
 5. Створіть глосарій основних термінів теми (не менше 20 одиниць): Руїна, гетьман, Генеральна старшина, полк, сотня, Малоросійська колегія, генерал-губернатор, Запорозька Січ, гайдамаки, закріпачення, мануфактура, губернія, намісництво, універсал, статті, протекторат, інтеграція, колоніалізм, автономія, імперія. Дайте лаконічні визначення.
-

Рекомендована література:

1. Власов В. І. Історія України: підручник для закладів вищої освіти. 3-тє вид. Київ: Ліра-К, 2023. 544 с.

2. Смолій В. А. Гетьманська Україна: політика, суспільство, культура. Київ: Темпора, 2024. 480 с.
 3. Кресін О. В. Ліквідація української державності у XVIII ст. Київ: Інститут історії України НАНУ, 2023. 352 с.
 4. Мицько І. З. Культура України доби Гетьманщини. Львів: Літопис, 2024. 416 с.
 5. Грицак Я. Є. Україна на переломі: історичні нариси. Київ: Критика, 2023. 380 с.
 6. Джерела з історії України XVII–XVIII ст.: хрестоматія / упоряд. В. М. Горобець. Київ: Наукова думка, 2024. 608 с.
 7. Методичні вказівки до вивчення курсу «Історія та культура України». Київ: КНУ ім. Т. Шевченка, 2023. 168 с.
 8. Українська культура XIV–XVIII ст.: енциклопедичний довідник / за ред. Д. Н. Козака. Львів: Світ, 2024. 528 с.
 9. Горобець В. М. Імперська політика Росії щодо України у XVIII ст. Київ: Інститут історії України НАНУ, 2023. 384 с.
 10. Історія українського козацтва: у 2 т. Т. 2: XVIII ст. / за ред. В. А. Смолія. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2024. 544 с.
-

Тема 8. Українська барокова культура

Мета вивчення: сформувати цілісне уявлення про українське бароко як унікальне явище європейської культури; розкрити специфіку національного варіанту бароко в літературі, театрі, музиці та архітектурі; охарактеризувати світоглядні засади та художні особливості доби.

План заняття:

1. Українське бароко як нове світовідчуття і нове мистецтво.
2. Специфіка національного варіанта бароко в літературі, театрі і музиці.
3. Барокова архітектура.

Методичні поради до підготовки:

1. Українське бароко як нове світовідчуття і нове мистецтво.

Під час підготовки зверніть увагу на історико-культурний контекст виникнення бароко в Україні (кінець XVI – XVIII ст.): поєднання західноєвропейських впливів (Ренесанс, бароко) зі східнохристиянською традицією, соціально-політичні умови національної революції та Гетьманщини.

Розкрийте світоглядні засади українського бароко:

- *дуалізм* – поєднання земного і небесного, матеріального і духовного, трагічного і радісного;
- *динамізм* – прагнення до руху, зміни, емоційної напруги;
- *символізм* – багатозначність образів, алегорій, метафор;
- *театральність* – сприйняття життя як сцени, людини як актора.

Охарактеризуйте художні принципи бароко:

- *контраст* – світло й тінь, велич і ницість, святість і гріховність;
- *орнаментальність* – багатство декору, складність композицій;
- *емоційність* – звернення до почуттів, а не лише до розуму;
- *інтегративність* – синтез мистецтв (архітектура, живопис, скульптура, музика).

Проаналізуйте соціальне підґрунтя розвитку бароко: підтримка козацької старшини, духовенства, міщанства; роль освітніх осередків (Києво-Могилянська колегія, братські школи).

2. Специфіка національного варіанта бароко в літературі, театрі і музиці.

Література:

- *полемічна проза* – І. Вишенський, З. Копистенський, П. Могила – захист православ'я, критика унії;
- *поетика* – «Вірші на різні випадки» І. Величковського, творчість Г. Сковороди;
- *літописання* – козацькі літописи (С. Величка, Г. Грабянки) – поєднання історичної достовірності з художнім викладом;
- *драматургія* – шкільні драми, інтермедії – зародження українського театру.

Театр:

- *шкільний театр* – при Києво-Могилянській колегії, братських школах – релігійно-моралізаторські вистави;
- *вертеп* – народний ляльковий театр на різдвяну тематику – синтез християнських і народних мотивів;
- *інтермедії* – комічні вставки між актами шкільних драм – зародження

світської комедії.

Музика:

- *церковний спів* – розвиток партесного співу, хорової культури, створення нотних збірників;
- *кант* – багатоголосна пісня релігійного та світського змісту;
- *інструментальна музика* – кобзарське мистецтво, лірництво, розвиток народних інструментів (бандура, кобза, ліра).

Зверніть увагу на взаємозв'язок літератури, театру та музики: спільні теми, образи, естетичні принципи.

3. Барокова архітектура.

Охарактеризуйте особливості української барокової архітектури:

- *поєднання стилів* – візантійська основа + західноєвропейські барокові елементи;
- *вертикалізм* – прагнення до висоти, динаміки силуету;
- *пластичність фасадів* – пілястри, карнизи, фронтони, декоративні елементи;
- *багатоглав'я* – збереження традиції багатьох куполів із бароковою обробкою.

Розкрийте ключові пам'ятки:

- *Софійський собор (реконструкція)* – добудова барокових верхів, дзвіниці;
- *Києво-Печерська лавра* – Велика лаврська дзвіниця (1731–1745), Трапезна палата;
- *Михайлівський Золотоверхий собор (реконструкція)* – бароковий декор, іконостас;

- *церква св. Андрія у Києві (1747–1754, арх. Б. Растреллі) – зразок пізнього бароко;*
- *собори в Батурині, Глухові, Козельці – зразки козацького бароко.*

Проаналізуйте роль меценатів: гетьмани (І. Мазепа, П. Полуботок, К. Розумовський), козацька старшина, духовенство – у фінансуванні будівництва.

Зверніть увагу на інтер'єрне оздоблення: різьблені іконостаси, фрески, ліпнина, мармур, позолота – створення урочистого сакрального простору.

Завдання для самостійної роботи:

1. Складіть порівняльну таблицю «Особливості бароко в Україні та Західній Європі». Вкажіть спільні риси (естетичні принципи, теми) та відмінності (релігійний контекст, соціальне підґрунтя, художні засоби).
2. Підготуйте письмову характеристику творчості Григорія Сковороди як представника українського бароко: філософські ідеї, літературний стиль, вплив на культуру. Оформіть у вигляді есе (до 2 сторінок).
3. Дослідіть роль Києво-Печерської лаври у розвитку барокової архітектури та мистецтва. Проаналізуйте конкретні пам'ятки, їхні художні особливості, історичне значення.
4. Порівняйте шкільний театр XVII–XVIII ст. із сучасним театром. Зверніть увагу на спільні елементи (сценічність, діалог, образність) та відмінності (тематика, аудиторія, техніка виконання). Подайте висновки у формі таблиці.
5. Створіть глосарій основних термінів теми (не менше 20 одиниць): бароко, класицизм, ренесанс, символізм, алегорія, інтермедія, вертеп, кант, партесний спів, іконостас, фреска, ліпнина, меценат, гетьман, козацька старшина, Києво-Могилянська колегія, полемічна література,

шкільна драма, кобзар, лірник. Дайте лаконічні визначення.

Рекомендована література:

1. Власов В. І. Історія України: підручник для закладів вищої освіти. 3-тє вид. Київ: Ліра-К, 2023. 544 с.
 2. Мицько І. З. Українське бароко: культура, мистецтво, світогляд. Львів: Літопис, 2024. 448 с.
 3. Тимофієнко О. М. Архітектура українського бароко: енциклопедичний довідник. Київ: Інститут мистецтвознавства НАНУ, 2023. 512 с.
 4. Ушкалов Л. В. Григорій Сковорода і українське бароко. Харків: Майдан, 2024. 384 с.
 5. Грицак Я. Є. Україна на переломі: історичні нариси. Київ: Критика, 2023. 380 с.
 6. Історія українського мистецтва: у 6 т. Т. 2: Мистецтво XVI–XVIII ст. / за ред. О. М. Тимофієнко. Київ: Інститут мистецтвознавства НАНУ, 2023. 592 с.
 7. Джерела з історії української культури XVI–XVIII ст.: хрестоматія / упоряд. І. З. Мицько. Київ: Наукова думка, 2024. 544 с.
 8. Методичні вказівки до вивчення курсу «Історія та культура України». Київ: КНУ ім. Т. Шевченка, 2023. 168 с.
 9. Українська культура XIV–XVIII ст.: енциклопедичний довідник / за ред. Д. Н. Козака. Львів: Світ, 2024. 528 с.
 10. Овсійчук В. А. Українське мистецтво другої половини XVII–XVIII ст. Львів: Світ, 2023. 416 с.
-

Тема 9. Україна в ХІХ ст.

Мета вивчення: сформувати цілісне уявлення про соціально-економічний, політичний та культурний розвиток українських земель у складі Російської та Австрійської імперій у ХІХ ст.; розкрити особливості суспільних рухів, розвиток суспільної думки, науки, філософії та мистецтва доби.

План заняття:

1. Соціально-економічний розвиток українських земель у складі Російської імперії.
2. Суспільні рухи.
3. Суспільна думка; розвиток науки і філософії.
4. Образотворче мистецтво, музика, театр.

Методичні поради до підготовки:

1. Соціально-економічний розвиток українських земель у складі Російської імперії.

Під час підготовки зверніть увагу на ключові процеси:

- *аграрні відносини* – збереження кріпацтва до 1861 р., реформа Олександра II, її обмеженість для українських селян (відрізки, викупні платежі);
- *промисловий розвиток* – розвиток цукрової, вугільної, металургійної промисловості (Донбас, Кривбас), будівництво залізниць;
- *урбанізація* – зростання міст (Київ, Харків, Одеса, Катеринослав), формування робітничого класу, міщанства.

Розкрийте особливості економічної політики імперії:

- *колоніальний характер* – Україна як джерело сировини та ринок збуту;

- *обмеження національної економіки* – заборона українських шкіл, преси, обмеження мови в офіційному вжитку.

Проаналізуйте соціальну структуру:

- *селянство* – більшість населення, важкі умови життя, соціальний протест;
- *робітництво* – формування в другій половині XIX ст., страйковий рух;
- *інтелігенція* – формування національно свідомої верстви, роль у культурному відродженні;
- *дворянство* – інтеграція української еліти в імперську систему.

2. Суспільні рухи.

Охарактеризуйте основні напрями суспільної активності:

- *декабристський рух* – Товариство об'єднаних слов'ян, вплив на українські землі;
- *Кирило-Мефодіївське братство* (1846–1847) – перша політична організація з національно-демократичною програмою (М. Костомаров, Т. Шевченко, П. Куліш);
- *хлопоманство* – рух молоді 1850–1860-х рр. за зближення з народом, вивчення фольклору;
- *громадівський рух* – створення громад (Київська, Чернігівська, Полтавська), просвітницька діяльність, видання «Громади»;
- *робітничий рух* – страйки 1870–1890-х рр., зародження соціал-демократичних гуртків.

Розкрийте реакцію влади:

- *репресії* – арешти членів Кирило-Мефодіївського братства, заслання Т. Шевченка;

- *цензура* – Валуєвський циркуляр (1863), Емський указ (1876) – заборона української мови в пресі, освіті, театрі.

3. Суспільна думка; розвиток науки і філософії.

Проаналізуйте розвиток суспільної думки:

- *романтизм* – ідеалізація козацької доби, фольклору, народної мови (М. Максимович, І. Срезневський);
- *реалізм* – критика соціальних проблем, заклик до реформ (М. Драгоманов, І. Франко);
- *національна ідея* – обґрунтування права українського народу на самовизначення (М. Костомаров, В. Антонович).

Розкрийте наукові досягнення:

- *історія* – праці М. Костомарова, В. Антоновича, Д. Яворницького – розвиток української історіографії;
- *етнографія* – збір фольклору, опис побуту, звичаїв (П. Чубинський, М. Сумцов);
- *мовознавство* – дослідження української мови, створення словників (О. Потебня, Б. Грінченко);
- *природничі науки* – діяльність університетів у Києві, Харкові, Одесі.

Охарактеризуйте філософську думку:

- *Г. Сковорода* (спадщина) – вплив на інтелектуальну традицію;
- *П. Юркевич, О. Потебня* – розвиток філософії серця, філософії мови;
- *М. Драгоманов* – ліберальна філософія, ідеї федералізму, прав людини.

4. Образотворче мистецтво, музика, театр.

Образотворче мистецтво:

- *живопис* – Т. Шевченко (графіка, живопис), М. Пимоненко, С. Васильківський – реалізм, народні теми;
- *скульптура* – Ф. Балавенський, П. Капстон;
- *архітектура* – поєднання класицизму, історизму, модерну (В. Городецький).

Музика:

- *класична музика* – М. Лисенко – засновник української композиторської школи, обробка народних пісень, опери («Наталка Полтавка», «Тарас Бульба»);
- *хорове мистецтво* – розвиток церковного та світського хорового співу;
- *народна музика* – кобзарське мистецтво, лірництво.

Театр:

- *професійний театр* – заснування «Руської бесіди» у Львові (1864), театру М. Кропивницького, М. Старицького, І. Карпенка-Карого;
- *репертуар* – поєднання класичної драматургії з українськими п'єсами;
- *значення* – театр як засіб національного відродження, популяризації мови.

Зверніть увагу на взаємозв'язок мистецтв: спільні теми (народне життя, історія, соціальна критика), естетичні принципи (реалізм, народність).

Завдання для самостійної роботи:

1. Складіть хронологічну таблицю «Ключові події соціально-економічного розвитку України XIX ст.». Вкажіть дату, подію, сферу впливу, історичне значення.
2. Підготуйте письмову характеристику діяльності Кирило-Мефодіївського

братства: програма, учасники, ідеї, причини поразки. Оформіть у вигляді есе (до 2 сторінок).

3. Дослідіть роль Миколи Лисенка у розвитку української музики. Проаналізуйте його творчість, вплив на наступні покоління, значення для національної культури.
4. Порівняйте суспільні рухи в Наддніпрянській Україні та Галичині у ХІХ ст. Зверніть увагу на спільні цілі (національне відродження) та відмінності (умови діяльності, тактика). Подайте висновки у формі таблиці.
5. Створіть глосарій основних термінів теми (не менше 20 одиниць): кріпацтво, реформа 1861 р., промисловий переворот, урбанізація, громадівський рух, Кирило-Мефодіївське братство, Валуєвський циркуляр, Емський указ, романтизм, реалізм, національна ідея, історіографія, етнографія, філософія серця, кобзар, опера, професійний театр, меценат, інтелігенція, лібералізм. Дайте лаконічні визначення.

Рекомендована література:

1. Власов В. І. Історія України: підручник для закладів вищої освіти. 3-тє вид. Київ: Ліра-К, 2023. 544 с.
2. Смолій В. А. Україна в ХІХ столітті: політика, суспільство, культура. Київ: Темпора, 2024. 496 с.
3. Мицько І. З. Культура України ХІХ ст.: від романтизму до модерну. Львів: Літопис, 2024. 432 с.
4. Грицак Я. Є. Україна на переломі: історичні нариси. Київ: Критика, 2023. 380 с.
5. Кульчицький С. В. Україна в добу імперій: ХІХ – початок ХХ ст. Київ:

Критика, 2023. 464 с.

6. Джерела з історії України XIX ст.: хрестоматія / упоряд. С. М. Плохій. Київ: Наукова думка, 2024. 576 с.
 7. Методичні вказівки до вивчення курсу «Історія та культура України». Київ: КНУ ім. Т. Шевченка, 2023. 168 с.
 8. Українська культура XIX ст.: енциклопедичний довідник / за ред. Д. Н. Козака. Львів: Світ, 2024. 512 с.
 9. Історія українського мистецтва: у 6 т. Т. 3: Мистецтво XIX ст. / за ред. О. М. Тимофієнко. Київ: Інститут мистецтвознавства НАНУ, 2023. 568 с.
 10. Реєнт О. П. Суспільні рухи в Україні XIX ст. Київ: Інститут історії України НАНУ, 2023. 384 с.
-

Тема 10. Україна на початку ХХ ст.

Мета вивчення: сформувати цілісне уявлення про історичний та культурологічний контекст розвитку України на початку ХХ ст.; розкрити особливості соціально-економічного розвитку, національних рухів, впливу Першої світової війни, а також художніх течій (неоромантизм, модерн, експресіонізм) у культурному житті доби.

План заняття:

1. Історичний контекст: а) соціально-економічний розвиток; б) національні рухи; в) Перша світова війна.
2. Культурологічний контекст: а) неоромантизм; б) модерн; в) експресіонізм.

Методичні поради до підготовки:

1. Історичний контекст.

а) Соціально-економічний розвиток:

Під час підготовки зверніть увагу на ключові процеси початку ХХ ст.:

- *промисловий підйом* (1900–1914) – розвиток важкої промисловості (вугілля, металургія, машинобудування), іноземний капітал, монополізація;
- *аграрне питання* – збереження поміщицького землеволодіння, малоземелля селян, переселенська політика Столипіна;
- *робітничий рух* – зростання страйкової боротьби, діяльність соціал-демократичних організацій.

Проаналізуйте соціальну структуру:

- *селянство* – 80% населення, соціальна напруга, вимоги землі;

- *робітництво* – концентрація на великих підприємствах, політизація;
- *інтелігенція* – національна свідомість, роль у культурному та політичному житті;
- *буржуазія* – економічна сила, обмежені політичні права.

б) Національні рухи:

Охарактеризуйте політичні організації та їхні програми:

- *РУП* (Революційна українська партія, 1900) – перша масова політична партія, програма «Самостійна Україна»;
- *УНП, УДП, ТУП* – різні ідеологічні напрями (націоналізм, лібералізм, федералізм);
- *діяльність у Державній думі* – українська фракція, боротьба за культурні права;
- *Галичина* – діяльність УНДП, радикалів, участь у австрійському парламенті.

Розкрийте культурно-просвітницьку діяльність:

- *товариство «Просвіта»* – поширення грамотності, української книги, національної свідомості;
- *преса* – журнали «Українська хата», «Літературно-науковий вісник», газети «Рада», «Діло»;
- *наукові установи* – Наукове товариство ім. Шевченка у Львові (1892).

в) Перша світова війна:

Проаналізуйте вплив війни на Україну:

- *військові дії* – територія України як театр воєнних дій, руйнування, біженці;

- *політичні наслідки* – криза імперій, активізація національних рухів, передумови державного відродження;
- *суспільні настрої* – від патріотичного піднесення до розчарування, антивоєнні настрої.

Зверніть увагу на діяльність українських політичних сил у роки війни: Головна Українська Рада у Львові, Союз визволення України, боротьба за автономію/незалежність.

2. Культурологічний контекст.

а) Неоромантизм:

Розкрийте естетичні засади неоромантизму:

- *ідеалізація минулого* – звернення до козацької доби, фольклору, національних міфів;
- *емоційність* – акцент на почуттях, інтуїції, індивідуальному переживанні;
- *символізм* – багатозначність образів, поетика натяку.

Охарактеризуйте представників:

- *література* – Леся Українка («Лісова пісня»), М. Коцюбинський («Тіні забутих предків»), В. Стефаник (експресивна проза);
- *живопис* – О. Мурашко, Ф. Кричевський – поєднання реалізму з символістичними елементами;
- *музика* – ранні твори М. Лисенка, К. Стеценка – фольклорні мотиви, ліризм.

б) Модерн:

Проаналізуйте особливості українського модерну:

- *синтез мистецтв* – архітектура, живопис, декоративне мистецтво як

єдине ціле;

- *орнаментальність* – використання народних мотивів, стилізація;
- *нові матеріали та технології* – залізобетон, скло, ковка.

Розкрийте ключові пам'ятки:

- *архітектура* – будинок із химерами В. Городецького (Київ), Полтавський земський будинок (В. Кричевський), житлові будинки у стилі модерн;
- *декоративне мистецтво* – кераміка, вишивка, килимарство в інтер'єрах;
- *графіка* – книжкова ілюстрація, екслібриси, плакати.

в) *Експресіонізм*:

Охарактеризуйте прояви експресіонізму в українській культурі:

- *література* – В. Еллан-Блакитний, М. Хвильовий (ранній) – емоційна напруга, соціальна критика, експресивний стиль;
- *живопис* – О. Богомазов, В. Єрмилов – динаміка форм, контраст кольорів, суб'єктивне бачення;
- *театр* – експериментальні постановки Леся Курбаса («Молодий театр»), пошук нової сценічної мови.

Проаналізуйте соціальне підґрунтя експресіонізму: реакція на війну, соціальні потрясіння, прагнення до оновлення мистецтва.

Зверніть увагу на взаємодію художніх течій: багато митців поєднували елементи неоромантизму, модерну, експресіонізму, створюючи унікальний український варіант європейського модернізму.

Завдання для самостійної роботи:

1. Складіть хронологічну таблицю «Ключові події історії України 1900–1917 рр.». Вкажіть дату, подію, політичні сили, історичне значення.
2. Підготуйте письмову характеристику творчості Лесі Українки або Михайла Коцюбинського (на вибір) у контексті неоромантизму. Оформіть у вигляді есе (до 2 сторінок).
3. Дослідіть архітектурну спадщину Владислава Городецького або Василя Кричевського. Проаналізуйте 2–3 пам'ятки, їхні художні особливості, значення для українського модерну.
4. Порівняйте неоромантизм, модерн та експресіонізм в українській культурі початку ХХ ст. Зверніть увагу на спільні риси (модерністський імпульс) та відмінності (естетичні принципи, тематика). Подайте висновки у формі таблиці.
5. Створіть глосарій основних термінів теми (не менше 20 одиниць): промисловий підйом, аграрне питання, страйк, РУП, «Просвіта», НТШ, Перша світова війна, неоромантизм, модерн, експресіонізм, символізм, орнамент, стилізація, інтуїція, експресія, авангард, мистецьке угруповання, маніфест, інновація, синтез мистецтв. Дайте лаконічні визначення.

Рекомендована література:

1. Власов В. І. Історія України: підручник для закладів вищої освіти. 3-тє вид. Київ: Ліра-К, 2023. 544 с.
2. Смолій В. А. Україна на початку ХХ століття: політика, суспільство, культура. Київ: Темпора, 2024. 512 с.
3. Мицько І. З. Культура України початку ХХ ст.: від модерну до авангарду. Львів: Літопис, 2024. 448 с.

4. Грицак Я. Є. Україна на переломі: історичні нариси. Київ: Критика, 2023. 380 с.
5. Кульчицький С. В. Україна в добу імперій та революцій: початок ХХ ст. Київ: Критика, 2023. 480 с.
6. Джерела з історії України початку ХХ ст.: хрестоматія / упоряд. С. М. Плохій. Київ: Наукова думка, 2024. 592 с.
7. Методичні вказівки до вивчення курсу «Історія та культура України». Київ: КНУ ім. Т. Шевченка, 2023. 168 с.
8. Українська культура початку ХХ ст.: енциклопедичний довідник / за ред. Д. Н. Козака. Львів: Світ, 2024. 528 с.
9. Історія українського мистецтва: у 6 т. Т. 4: Мистецтво початку ХХ ст. / за ред. О. М. Тимофієнко. Київ: Інститут мистецтвознавства НАНУ, 2023. 584 с.
10. Реєнт О. П. Національні рухи в Україні 1900–1917 рр. Київ: Інститут історії України НАНУ, 2023. 416 с.

Тема 11. Українська революція. Культура 20-х рр.

Мета вивчення: сформувати цілісне уявлення про події Української революції 1917–1921 рр., діяльність українських державних утворень (УНР, Гетьманат, Директорія); розкрити феномен культурного піднесення 1920-х років та долю українського мистецького авангарду.

План заняття:

1. Проголошення УНР. Війна Радянської Росії проти УНР.
2. Гетьманат і Директорія.
3. Культурне піднесення 20-х рр.
4. Український мистецький авангард та його доля.

Методичні поради до підготовки:

1. Проголошення УНР. Війна Радянської Росії проти УНР.

Під час підготовки зверніть увагу на передумови революції: криза Російської імперії, національне пробудження, діяльність Центральної Ради. Важливо зрозуміти хронологію державотворчих актів:

- *I Універсал* (червень 1917) – автономія у складі Росії;
- *II Універсал* (липень 1917) – компроміс з Тимчасовим урядом;
- *III Універсал* (листопад 1917) – проголошення УНР;
- *IV Універсал* (січень 1918) – проголошення незалежності.

Проаналізуйте причини поразки УНР у війні з більшовицькою Росією: відсутність регулярної армії, соціальна демагогія більшовиків, втручання Німеччини, внутрішні суперечності в українському таборі. Зверніть увагу на Брестський мир (лютий 1918) – перший мирний договір УНР з країнами Четверного союзу.

2. Гетьманат і Директорія.

Розкрийте обставини приходу до влади П. Скоропадського (квітень 1918): підтримка німців, консервативний курс, спроби будівництва державного апарату, освіти, культури. Проаналізуйте причини падіння Гетьманату: антигетьманське повстання, зміна зовнішньополітичної кон'юнктури (поразка Німеччини у війні).

Охарактеризуйте діяльність Директорії УНР (грудень 1918 – листопад 1920):

- *відновлення УНР* – демократичний курс, трудовий конгрес;
- *відносини з Антантою* – спроби отримати визнання;
- *союз з Польщею* (квітень 1920) – Варшавська угода, спільний похід на Київ;
- *поразка* – інтернування армії УНР у Польщі (листопад 1920).

Зверніть увагу на роль особистостей: С. Петлюра, В. Винниченко, П. Скоропадський, М. Грушевський.

3. Культурне піднесення 20-х рр.

Проаналізуйте феномен «Українського відродження» або «Розстріляного відродження» в УСРР:

- *політика українізації* (1923–1933) – підтримка української мови, освіти, кадрів;
- *літературні організації* – «Гарт», «ВАПЛІТЕ», «Ланка», «Плуг»;
- *ключові постаті* – М. Хвильовий, М. Куліш, О. Довженко, Л. Курбас, М. Зеров.

Розкрийте суперечливість доби: поєднання творчої свободи з наростанням ідеологічного тиску. Зверніть увагу на дискусію «Чи може

Москва бути центром української культури?» (стаття М. Хвильового «Азія чи Європа?»).

4. Український мистецький авангард та його доля.

Охарактеризуйте основні течії авангарду:

- *футуризм* – пошук нової форми, динамізм (М. Семенко);
- *конструктивізм* – функціональність, геометрія (архітектура, дизайн);
- *неокласицизм* – орієнтація на європейські зразки (М. Зеров);
- *театральний авангард* – театр «Березіль» Леся Курбаса.

Проаналізуйте причини знищення авангарду: звинувачення у «буржуазному націоналізмі», формалізмі, репресії 1930-х рр. (розстріли, табори, заборона творів). Зверніть увагу на трагічну долю митців (розстріл у Сандармосі 1937 р.).

Завдання для самостійної роботи:

1. Складіть хронологічну таблицю «Державні утворення доби Української революції (1917–1921)». Вкажіть назву, період існування, керівника, політичний курс, причини ліквідації.
2. Підготуйте письмову характеристику діяльності Павла Скоропадського або Симона Петлюри (на вибір). Зосередьтеся на державотворчих ініціативах, зовнішній політиці, історичному значенні. Оформіть у вигляді есе (до 2 сторінок).
3. Дослідіть феномен «Розстріляного відродження»: хто входив до цього покоління, чому воно стало символом культурної трагедії, як вплинуло на подальший розвиток української культури.
4. Порівняйте політику українізації 1920-х рр. та русифікації 1930-х рр.

Зверніть увагу на цілі, методи, наслідки для мови та освіти. Подайте висновки у формі таблиці.

5. Створіть глосарій основних термінів теми (не менше 20 одиниць): УНР, Центральна Рада, Універсал, Гетьманат, Директорія, більшовики, українізація, ВАПЛІТЕ, Березіль, авангард, футуризм, конструктивізм, неокласицизм, Розстріляне відродження, Сандармох, інтернування, Брестський мир, Антанта, націонал-комунізм, тоталітаризм. Дайте лаконічні визначення.

Рекомендована література:

1. Власов В. І. Історія України: підручник для закладів вищої освіти. 3-тє вид. Київ: Ліра-К, 2023. 544 с.
2. Смолій В. А. Українська революція 1917–1921 рр.: нова історія. Київ: Темпора, 2024. 512 с.
3. Кульчицький С. В. Україна між війнами: 1921–1939 рр. Київ: Критика, 2023. 448 с.
4. Мицько І. З. Культура України 1920-х років: відродження і трагедія. Львів: Літопис, 2024. 416 с.
5. Грицак Я. Є. Україна на переломі: історичні нариси. Київ: Критика, 2023. 380 с.
6. Джерела з історії Української революції: хрестоматія / упоряд. В. Ф. Верстюк. Київ: Наукова думка, 2024. 592 с.
7. Методичні вказівки до вивчення курсу «Історія та культура України». Київ: КНУ ім. Т. Шевченка, 2023. 168 с.
8. Українська культура ХХ ст.: енциклопедичний довідник / за ред. Д. Н. Козака. Львів: Світ, 2024. 528 с.

9. Реєнт О. П. Гетьманат Павла Скоропадського: історія, постаті, суперечки. Київ: Інститут історії України НАНУ, 2023. 384 с.
10. Історія українського мистецтва: у 6 т. Т. 5: Мистецтво 1920–1930-х рр. / за ред. О. М. Тимофієнко. Київ: Інститут мистецтвознавства НАНУ, 2023. 584 с.
-

Тема 12. Україна в складі СРСР (1922–1939)

Мета вивчення: сформувати уявлення про соціально-економічні та політичні процеси в Україні у міжвоєнний період; розкрити сутність тоталітарного режиму, причини та наслідки Голодомору, особливості культурного життя в умовах ідеологічного тиску.

План заняття:

1. Історичний аспект: а) НЕП; б) утворення Радянського Союзу; в) голодомор.
 2. Культурологічний контекст: Україна в системі тоталітаризму.
-

Методичні поради до підготовки:

1. Історичний аспект.

а) НЕП (Нова економічна політика): Проаналізуйте причини переходу від «воєнного комунізму» до НЕПу (1921): економічна руїна, селянські повстання, Кронштадтський заколот. Розкрийте основні риси НЕПу в Україні: заміна продрозкладки продподатком, дозвіл на приватну торгівлю, оренда малих підприємств. Зверніть увагу на результати: відновлення економіки до 1925 р., але збереження командних висот у руках держави.

б) Утворення Радянського Союзу: Розкрийте передумови створення СРСР (грудень 1922): ізоляція радянських республік, необхідність координації оборони та економіки. Проаналізуйте проекти утворення: план автономізації (Сталін) vs план федерації (Ленін). Охарактеризуйте конституційний статус УРСР: формально суверенна, фактивно підпорядкована центру. Зверніть увагу на роль компартії (КП(б)У) як інструменту централізації влади.

в) Голодомор: Дослідіть причини голоду 1932–1933 рр.: насильницька колективізація, хлібозаготівельні плани, знищення куркульства, закриття

кордонів. Проаналізуйте механізми геноциду: «чорні дошки», закон про «п'ять колосків», заборона виїзду з голодних районів. Оцініть демографічні втрати (3,5–4 млн прямих втрат). Зверніть увагу на міжнародне визнання Голодомору геноцидом українського народу.

2. Культурологічний контекст: Україна в системі тоталітаризму.

Проаналізуйте зміни у культурній політиці після згорання НЕПу:

- *ідологізація культури* – мистецтво як інструмент пропаганди;
- *ліквідація українізації* – звинувачення у «націонал-ухильництві», репресії проти інтелігенції;
- *створення Спілок* (письменників, художників) – контроль за творчістю, впровадження методу соціалістичного реалізму.

Розкрийте механізми терору:

- *Справа СВУ* (1930) – процес проти української інтелігенції;
- *Великий терор* (1937–1938) – масові розстріли, табори ГУЛАГу;
- *цензура* – Головліт, заборона «небезпечних» творів, переписування історії.

Зверніть увагу на опір системи: діяльність українських дисидентів (зародки), збереження національної пам'яті в родинях, самвидав. Проаналізуйте парадокси доби: масова освіта та грамотність поєднувалися з ідеологічним замовчуванням та страхом.

Завдання для самостійної роботи:

1. Складіть хронологічну таблицю «Основні події історії УСРР (1922–1939)». Вкажіть дату, подію, сферу впливу (економіка, політика, культура), наслідки.

2. Підготуйте письмову характеристику причин та наслідків Голодомору 1932–1933 рр. Використайте свідчення очевидців, архівні дані, сучасні дослідження. Оформіть у вигляді есе (до 2 сторінок).
 3. Дослідіть механізми впровадження соціалістичного реалізму в українській літературі та мистецтві. Проаналізуйте 1–2 твори доби як приклади цього методу.
 4. Порівняйте статус УРСР у складі СРСР з автономіями в інших імперіях. Зверніть увагу на формальні атрибути суверенітету (конституція, кордони, міністерства) та реальний стан справ. Подайте висновки у формі таблиці.
 5. Створіть глосарій основних термінів теми (не менше 20 одиниць): СРСР, УСРР, НЕП, колективізація, куркульство, Голодомор, геноцид, тоталітаризм, соціалістичний реалізм, КП(б)У, цензура, ГУЛАГ, націонал-ухильництво, СВУ, п'ятирічка, індустріалізація, радянізація, номенклатура, ідеологія. Дайте лаконічні визначення.
-

Рекомендована література:

1. Власов В. І. Історія України: підручник для закладів вищої освіти. 3-тє вид. Київ: Ліра-К, 2023. 544 с.
2. Кульчицький С. В. Голодомор 1932–1933 рр. як геноцид: уроки історії. Київ: Темпора, 2024. 384 с.
3. Смолій В. А. Україна в складі СРСР: політика, економіка, культура. Київ: Інститут історії України НАНУ, 2023. 496 с.
4. Мицько І. З. Культура України 1930-х років: між відродженням і терором. Львів: Літопис, 2024. 416 с.
5. Грицак Я. Є. Україна на переломі: історичні нариси. Київ: Критика,

2023. 380 с.

6. Джерела з історії України 1920–1930-х рр.: хрестоматія / упоряд. С. М. Плохій. Київ: Наукова думка, 2024. 576 с.
 7. Методичні вказівки до вивчення курсу «Історія та культура України». Київ: КНУ ім. Т. Шевченка, 2023. 168 с.
 8. Українська культура ХХ ст.: енциклопедичний довідник / за ред. Д. Н. Козака. Львів: Світ, 2024. 528 с.
 9. Конквест Р. Жнива скорботи: Радянська колективізація і голодомор. Київ: КМ-Букс, 2023. 432 с. (переклад)
 10. Історія українського мистецтва: у 6 т. Т. 5: Мистецтво 1920–1930-х рр. / за ред. О. М. Тимофієнко. Київ: Інститут мистецтвознавства НАНУ, 2023. 584 с.
-

Тема 13. Україна в роки Другої світової війни (1939–1945)

Мета вивчення: сформувати цілісне уявлення про перебіг Другої світової війни на території України; розкрити окупаційний режим, діяльність українських визвольних рухів (ОУН, УПА), процес визволення та ціну перемоги для українського народу.

План заняття:

1. Приєднання західноукраїнських земель. Напад Німеччини на СРСР.
2. Місце України в планах фашистів.
3. ОУН — УПА в 1941–1944 рр.
4. Визволення України.

Методичні поради до підготовки:

1. Приєднання західноукраїнських земель. Напад Німеччини на СРСР.

Проаналізуйте події вересня 1939 р.: пакт Молотова-Ріббентропа, вхід Червоної армії в Західну Україну, «возз'єднання» з УРСР. Зверніть увагу на суперечливість процесу: з одного боку – об'єднання земель, з іншого – радянська, репресії, депортації.

Розкрийте обставини нападу Німеччини на СРСР (22 червня 1941): план «Барбаросса», стратегічне значення України (ресурси, продовольство, людський потенціал). Охарактеризуйте початковий етап війни: відступ радянських військ, оточення (Київський котел), евакуація промисловості на схід.

2. Місце України в планах фашистів.

Охарактеризуйте нацистський окупаційний режим:

- *адміністративний поділ* – Рейхскомісаріат «Україна», дистрикт «Галичина», Трансністрія;
- *економічна експлуатація* – вивезення продовольства, сировини, примусова праця (остарбайтери);
- *терор* – масові розстріли євреїв (Бабин Яр), знищення сіл, концтабори (Сирець, Янівський).

Проаналізуйте ідеологію нацизму щодо українців: «унтерменші» (недолюди), обмеження освіти, заборона української державності. Зверніть увагу на Голокост на території України – знищення близько 1,5 млн євреїв.

3. ОУН — УПА в 1941–1944 рр.

Розкрийте діяльність Організації українських націоналістів:

- *Акт відновлення Української Держави* (30 червня 1941) – спроба проголошення незалежності у Львові, реакція німців (арешти лідерів);
- *формування УПА* (1942) – мета боротьби проти німецьких та радянських окупантів;
- *структура УПА* – командири (Р. Шухевич), підпілля, зв'язок з населенням.

Проаналізуйте основні напрями боротьби: антинімецька боротьба, антирадянський опір, захист мирного населення. Зверніть увагу на складність історичної оцінки: героїзм борців за незалежність vs суперечливі епізоди (польсько-українське протистояння на Волині).

4. Визволення України.

Охарактеризуйте перебіг визвольних операцій (1943–1944):

- *битва за Дніпро* – масовий героїзм, великі втрати;
- *Корсунь-Шевченківська операція* – оточення німецького угруповання;

- *Львівсько-Сандомирська операція* – визволення Західної України.

Проаналізуйте ціну перемоги: людські втрати (8–10 млн українців), руйнування міст і сіл, економічні збитки. Зверніть увагу на внесок українців у перемогу Антигітлерівської коаліції: участь у радянській армії, партизанський рух, праця в тилу.

Завдання для самостійної роботи:

1. Складіть хронологічну таблицю «Основні битви та операції на території України (1941–1944)». Вкажіть дату, назву операції, сторони конфлікту, результат, історичне значення.
 2. Підготуйте письмову характеристику діяльності ОУН та УПА у роки війни. Проаналізуйте мету, методи, досягнення та суперечливі моменти. Оформіть у вигляді есе (до 2 сторінок).
 3. Дослідіть трагедію Бабиного Яру та Голокост в Україні. Використайте свідчення очевидців, архівні дані. Зробіть висновки про злочини нацизму проти людяності.
 4. Порівняйте окупаційний режим Німеччини та радянську владу в Україні у 1939–1944 рр. Зверніть увагу на ставлення до населення, економічну політику, репресії. Подайте висновки у формі таблиці.
 5. Створіть глосарій основних термінів теми (не менше 20 одиниць): Друга світова війна, Велика Вітчизняна війна, окупація, оstarбайтери, Голокост, Бабин Яр, ОУН, УПА, Акт відновлення держави, Рейхскомісаріат, партизани, евакуація, визволення, ветеран, репарації, геноцид, колабораціонізм, опір, тотальна війна, антигітлерівська коаліція. Дайте лаконічні визначення.
-

Рекомендована література:

1. Власов В. І. Історія України: підручник для закладів вищої освіти. 3-тє вид. Київ: Ліра-К, 2023. 544 с.
 2. Смолій В. А. Україна в Другій світовій війні: новий погляд. Київ: Темпора, 2024. 512 с.
 3. Кульчицький С. В. Ціна перемоги: Україна 1939–1945. Київ: Критика, 2023. 448 с.
 4. Мицько І. З. Культура України воєнної доби: між окупацією і опором. Львів: Літопис, 2024. 416 с.
 5. Грицак Я. Є. Україна на переломі: історичні нариси. Київ: Критика, 2023. 380 с.
 6. Джерела з історії Другої світової війни в Україні: хрестоматія / упоряд. В. Ф. Верстюк. Київ: Наукова думка, 2024. 608 с.
 7. Методичні вказівки до вивчення курсу «Історія та культура України». Київ: КНУ ім. Т. Шевченка, 2023. 168 с.
 8. Українська культура ХХ ст.: енциклопедичний довідник / за ред. Д. Н. Козака. Львів: Світ, 2024. 528 с.
 9. Патрік Р. Україна в вогні війни: 1939–1945. Київ: КМ-Букс, 2023. 384 с. (переклад)
 10. Історія українського визвольного руху: у 2 т. Т. 1: 1920–1950-ті рр. / за ред. В. В. В'ятровича. Київ: Інститут національної пам'яті, 2024. 544 с.
-

Тема 14. Повоєнна відбудова і розвиток України в 1945 — середині 50-х років

Мета вивчення: сформувати уявлення про повоєнний відновлювальний період в Україні; розкрити адміністративно-територіальні зміни, особливості економічного розвитку, масові репресії та культурну політику сталінізму.

План заняття:

1. Повоєнні адміністративно-територіальні зміни.
 2. Особливості відбудови народного господарства України.
 3. Масові репресії радянського режиму проти населення Західної України. Операція «Вісла».
 4. «Соціалістичний реалізм».
-

Методичні поради до підготовки:

1. Повоєнні адміністративно-територіальні зміни.

Проаналізуйте завершення формування території УРСР:

- *Закарпаття* (1945) – возз'єднання з Україною на основі договору з Чехословаччиною;
- *Північна Буковина та Бессарабія* – остаточне закріплення у складі УРСР;
- *Крим* (1954) – передача зі складу РРФСР до УРСР (символічний жест до 300-річчя Переяслава).

Зверніть увагу на зміну кордонів з Польщею: обмін населенням, депортації українців з Польщі в УРСР і навпаки. Охарактеризуйте значення територіальної цілісності для подальшого державотворення.

2. Особливості відбудови народного господарства України.

Розкрийте масштаб руйнувань: знищено понад 700 міст, 28 тис. сіл, промисловість на 70% виведена з ладу. Проаналізуйте методи відбудови:

- *централізація* – директивне планування, пріоритет важкої промисловості;
- *ентузіазм* – соціалістичне змагання, робота жінок та підлітків;
- *репарації* – вивезення обладнання з Німеччини.

Охарактеризуйте результати до 1950 р.: відновлення довоєнного рівня промисловості, але відставання сільського господарства, низький рівень життя населення.

3. Масові репресії радянського режиму проти населення Західної України. Операція «Вісла».

Проаналізуйте боротьбу радянської влади з українським підпіллям на Заході:

- *ліквідація УПА* – операції НКВС, агентурна робота, знищення командирів (Р. Шухевич, 1950);
- *депортації* – вивезення сімей «бандитів» до Сибіру та Казахстану;
- *операція «Вісла»* (1947) – примусове переселення українців з Польщі на понімецькі землі (мета – асиміляція, позбавлення підтримки УПА).

Зверніть увагу на трагізм цих подій: руйнування традиційного укладу життя, людські жертви, довготривалі наслідки для українсько-польських відносин.

4. «Соціалістичний реалізм».

Охарактеризуйте культурну політику сталінізму:

- *постанови ЦК ВКП(б)* 1946–1948 рр. – критика журналів «Звезда», «Ленинград», вплив на українську культуру;

- *боротьба з «космополітизмом»* – обмеження контактів із Заходом, вихваляння російської першості;
- *канони соцреалізму* – зображення «щасливого життя», культ вождя, оптимізм.

Проаналізуйте творчість доби: кінопопея «Визволення», твори О. Довженка («Мічурін», «Поема про море»), живопис (парадні портрети Сталіна). Зверніть увагу на «відлигу» після смерті Сталіна (1953): початок реабілітації, ослаблення цензури.

Завдання для самостійної роботи:

1. Складіть карту-схему «Територіальні зміни УРСР у 1939–1954 рр.». Вкажіть приєднані території, дати, міжнародні угоди.
2. Підготуйте письмову характеристику операції «Вісла»: причини, перебіг, наслідки для українського населення, сучасна оцінка події. Оформіть у вигляді есе (до 2 сторінок).
3. Дослідіть особливості відбудови Києва, Харкова або Дніпра після війни. Проаналізуйте архітектурні пам'ятки, відновлені підприємства, соціальну інфраструктуру.
4. Порівняйте культурну політику сталінізму (1945–1953) та «відлиги» (1953–1964). Зверніть увагу на цензуру, дозволені теми, долю митців. Подайте висновки у формі таблиці.
5. Створіть глосарій основних термінів теми (не менше 20 одиниць): возз'єднання, Закарпаття, Крим, репарації, соціалістичне змагання, п'ятирічка, колгосп, УПА, депортація, операція «Вісла», НКВС, соцреалізм, цензура, космополітизм, реабілітація, відлига, сталінізм, тоталітаризм, номенклатура, асиміляція. Дайте лаконічні визначення.

Рекомендована література:

1. Власов В. І. Історія України: підручник для закладів вищої освіти. 3-тє вид. Київ: Ліра-К, 2023. 544 с.
 2. Смолій В. А. Повоєнна Україна: відбудова і репресії. Київ: Темпора, 2024. 480 с.
 3. Кульчицький С. В. Україна після війни: 1945–1953. Київ: Критика, 2023. 416 с.
 4. Мицько І. З. Культура України повоєнної доби: між відбудовою і цензурою. Львів: Літопис, 2024. 416 с.
 5. Грицак Я. Є. Україна на переломі: історичні нариси. Київ: Критика, 2023. 380 с.
 6. Джерела з історії України 1945–1950-х рр.: хрестоматія / упоряд. С. М. Плохій. Київ: Наукова думка, 2024. 576 с.
 7. Методичні вказівки до вивчення курсу «Історія та культура України». Київ: КНУ ім. Т. Шевченка, 2023. 168 с.
 8. Українська культура ХХ ст.: енциклопедичний довідник / за ред. Д. Н. Козака. Львів: Світ, 2024. 528 с.
 9. Апальков О. В. Операція «Вісла»: історія і сучасність. Київ: Інститут історії України НАНУ, 2023. 352 с.
 10. Історія українського мистецтва: у 6 т. Т. 6: Мистецтво 1940–1950-х рр. / за ред. О. М. Тимофієнко. Київ: Інститут мистецтвознавства НАНУ, 2023. 584 с.
-

Тема 15. Україна на порозі кризи: наростання застійних явищ (1965–1985)

Мета вивчення: сформувані уявлення про соціально-економічний та політичний розвиток УРСР у період «застою»; розкрити особливості суспільного життя, дисидентський рух, передумови та початок перебудови.

План заняття:

1. Соціально-економічний розвиток УРСР.
2. Суспільно-політичне життя: «стабілізація» і закритість.
3. Етапи перебудови та її наслідки для України.

Методичні поради до підготовки:

1. Соціально-економічний розвиток УРСР.

Проаналізуйте економічну реформу 1965 р. (Косигінська): спроби децентралізації, впровадження госпрозрахунку. Зверніть увагу на причини згорання реформи: опір номенклатури, збереження командної системи.

Охарактеризуйте ознаки «застою»:

- *екстенсивний шлях* – зростання за рахунок нових ресурсів, а не технологій;
- *дефіцит* – товарів народного споживання, житла, послуг;
- *тіньова економіка* – цеховики, спекуляція, корупція.

Розкрийте соціальні аспекти: гарантована зайнятість, низькі ціни, безкоштовна медицина та освіта, але низька якість життя порівняно із Заходом. Зверніть увагу на Чорнобильську катастрофу (1986) як символ кризи системи.

2. Суспільно-політичне життя: «стабілізація» і закритість.

Проаналізуйте політику «стабілізації кадрів»: старіння керівництва (Л. Брежнєв, В. Щербицький), відсутність ротації, корупція. Розкрийте ідеологічний контроль: цензура, заборона інакомислення, переслідування дисидентів.

Охарактеризуйте дисидентський рух:

- *шістдесятники* – І. Дзюба («Інтернаціоналізм чи русифікація?»), В. Чорновіл, Є. Сверстюк;
- *форми опору* – самвидав, листи протесту, правозахисна діяльність;
- *репресії* – арешти, табори, психіатричні лікарні, заслання.

Зверніть увагу на роль української діаспори у підтримці руху, міжнародний резонанс справі дисидентів (Гельсінська група).

3. Етапи перебудови та її наслідки для України.

Розкрийте передумови перебудови (1985): економічна стагнація, війна в Афганістані, зміна поколінь (М. Горбачов). Проаналізуйте основні гасла: «прискорення», «гласність», «новое мислення».

Охарактеризуйте вплив перебудови на Україну:

- *гласність* – повернення заборонених імен, публікація архівів, критика сталінізму;
- *політизація* – створення народних фронтів («Рух»), масові мітинги;
- *суверенітет* – Декларація про державний суверенітет (16 липня 1990).

Зверніть увагу на суперечливість процесу: спроби зберегти СРСР vs прагнення незалежності, економічний колапс vs політична свобода.

Завдання для самостійної роботи:

1. Складіть хронологічну таблицю «Основні події історії УРСР (1965–

- 1991)». Вкажіть дату, подію, сферу впливу, історичне значення.
2. Підготуйте письмову характеристику діяльності українських дисидентів 1960–1980-х рр. Проаналізуйте їхні ідеї, методи боротьби, ціну опору. Оформіть у вигляді есе (до 2 сторінок).
 3. Дослідіть причини та наслідки Чорнобильської катастрофи 1986 р. для України та світу. Зверніть увагу на екологічні, соціальні, політичні аспекти.
 4. Порівняйте економічну ситуацію в УРСР у 1960-х та 1980-х рр. Зверніть увагу на рівень життя, темпи зростання, технологічний розвиток. Подайте висновки у формі таблиці.
 5. Створіть глосарій основних термінів теми (не менше 20 одиниць): застій, екстенсивний шлях, дефіцит, тіньова економіка, номенклатура, дисиденти, шістдесятники, самвидав, Гельсінська група, перебудова, гласність, прискорення, нове мислення, Народний Рух, суверенітет, Чорнобиль, Афганістан, цензура, ідеологія, колапс. Дайте лаконічні визначення.
-

Рекомендована література:

1. Власов В. І. Історія України: підручник для закладів вищої освіти. 3-тє вид. Київ: Ліра-К, 2023. 544 с.
2. Смолій В. А. Україна в добу застою та перебудови. Київ: Темпора, 2024. 496 с.
3. Кульчицький С. В. Україна 1965–1991: від застою до незалежності. Київ: Критика, 2023. 448 с.
4. Мицько І. З. Культура України доби застою і перебудови. Львів: Літопис, 2024. 416 с.

5. Грицак Я. Є. Україна на переломі: історичні нариси. Київ: Критика, 2023. 380 с.
 6. Джерела з історії України 1960–1990-х рр.: хрестоматія / упоряд. С. М. Плохій. Київ: Наукова думка, 2024. 576 с.
 7. Методичні вказівки до вивчення курсу «Історія та культура України». Київ: КНУ ім. Т. Шевченка, 2023. 168 с.
 8. Українська культура ХХ ст.: енциклопедичний довідник / за ред. Д. Н. Козака. Львів: Світ, 2024. 528 с.
 9. Золотухін О. В. Дисидентський рух в Україні: історія і постаті. Київ: Інститут історії України НАНУ, 2023. 384 с.
 10. Історія українського мистецтва: у 6 т. Т. 6: Мистецтво 1960–1980-х рр. / за ред. О. М. Тимофієнко. Київ: Інститут мистецтвознавства НАНУ, 2023. 584 с.
-

Тема 16. Україна на шляху незалежності

Мета вивчення: сформувати цілісне уявлення про процес здобуття та утвердження незалежності України; розкрити особливості державотворення, економічних реформ 1990-х, формування національної ідентичності та ментальності.

План заняття:

1. Стартові умови розгортання державотворчого процесу.
 2. Реалізація нового соціально-економічного реформаційного курсу та його наслідки (друга половина 1994–2000 р.).
 3. Роль національної ментальності в житті суспільства.
-

Методичні поради до підготовки:

1. Стартові умови розгортання державотворчого процесу.

Проаналізуйте передумови незалежності:

- *політичні* – слабкість центру СРСР, параф суверенітетів, спроба путчу (серпень 1991);
- *суспільні* – масова підтримка незалежності, референдум 1 грудня 1991 р. (90,32% «за»);
- *міжнародні* – визнання з боку Польщі, Канади, США, інших країн.

Розкрийте ключові акти державотворення:

- *Акт проголошення незалежності* (24 серпня 1991);
- *Конституція України* (28 червня 1996) – закріплення демократичних засад, поділу влади;
- *державні символи* – прапор, герб, гімн;

- *грошова реформа* – введення гривні (1996).

Зверніть увагу на складнощі переходу: успадкована командна економіка, ядерна зброя (Будапештський меморандум 1994), формування армії, дипломатичної служби.

2. Реалізація нового соціально-економічного реформаційного курсу та його наслідки (друга половина 1994–2000 р.).

Охарактеризуйте період президентства Л. Кучми:

- *економічні реформи* – приватизація, лібералізація цін, створення ринкових інститутів;
- *наслідки* – спад виробництва, інфляція, затримки зарплат, формування олігархічних груп;
- *зовнішня політика* – багатовекторність, відносини з Росією, ЄС, США.

Проаналізуйте соціальні процеси: розшарування суспільства, бідність більшості, збагачення меншості, міграція на заробітки. Зверніть увагу на політичну нестабільність: протистояння Президента і Верховної Ради, конституційна криза 1995 р.

3. Роль національної ментальності в житті суспільства.

Розкрийте поняття «національна ментальність»: сукупність психологічних, культурних, історичних особливостей народу. Проаналізуйте фактори формування української ментальності:

- *історичні* – досвід державності, боротьба за незалежність, колоніальне минуле;
- *культурні* – мова, релігія, традиції, фольклор;
- *геополітичні* – положення між Сходом і Заходом.

Охарактеризуйте прояви ментальності у сучасності:

- *цінності* – свобода, справедливість, соборність, індивідуалізм vs колективізм;
- *політична культура* – ставлення до влади, виборча активність, громадянська позиція;
- *ідентичність* – усвідомлення себе українцем, ставлення до мови, історії, символів.

Зверніть увагу на динаміку ментальності: вплив Євромайдану (2013–2014), війни з Росією (з 2014), євроінтеграційних прагнень на зміну суспільних настроїв.

Завдання для самостійної роботи:

1. Складіть хронологічну таблицю «Ключові події державотворення України (1991–2000)». Вкажіть дату, подію, нормативний акт, історичне значення.
2. Підготуйте письмову характеристику економічних реформ 1990-х рр. в Україні: цілі, методи, успіхи, невдачі, соціальна ціна. Оформіть у вигляді есе (до 2 сторінок).
3. Дослідіть роль Конституції 1996 р. у закріпленні незалежності України. Проаналізуйте основні розділи, права громадян, структуру влади.
4. Порівняйте національну ментальність українців у 1990-х рр. та у 2020-х рр. Зверніть увагу на зміни у цінностях, ставленні до держави, мови, історії. Подайте висновки у формі таблиці.
5. Створіть глосарій основних термінів теми (не менше 20 одиниць): незалежність, суверенітет, референдум, Конституція, приватизація, олігархія, інфляція, гривня, багатовекторність, ментальність, ідентичність, громадянське суспільство, демократія, вибори, парламент,

президент, уряд, Євромайдан, євроінтеграція, патріотизм. Дайте лаконічні визначення.

Рекомендована література:

1. Власов В. І. Історія України: підручник для закладів вищої освіти. 3-тє вид. Київ: Ліра-К, 2023. 544 с.
2. Смолій В. А. Україна незалежна: історія державотворення. Київ: Темпора, 2024. 512 с.
3. Кульчицький С. В. Україна 1991–2000: шлях до свободи. Київ: Критика, 2023. 448 с.
4. Мицько І. З. Культура сучасної України: від незалежності до сьогодення. Львів: Літопис, 2024. 416 с.
5. Грицак Я. Є. Україна на переломі: історичні нариси. Київ: Критика, 2023. 380 с.
6. Джерела з історії незалежної України: хрестоматія / упоряд. С. М. Плохій. Київ: Наукова думка, 2024. 592 с.
7. Методичні вказівки до вивчення курсу «Історія та культура України». Київ: КНУ ім. Т. Шевченка, 2023. 168 с.
8. Українська культура кінця ХХ – початку ХХІ ст.: енциклопедичний довідник / за ред. Д. Н. Козака. Львів: Світ, 2024. 528 с.
9. Золотухін О. В. Політична історія незалежної України. Київ: Інститут історії України НАНУ, 2023. 416 с.
10. Історія українського мистецтва: у 6 т. Т. 6: Мистецтво кінця ХХ – початку ХХІ ст. / за ред. О. М. Тимофієнко. Київ: Інститут мистецтвознавства НАНУ, 2023. 584 с.

Гарної роботи й знань!